

Побратими

Назва роботи: Особливості перекладу архаїзмів та історизмів (на матеріалі роману Василя Шевчука «Побратими...»)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. АРХАЇЗМИ ТА ІСТОРИЗМИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ШАР ЛЕКСИКИ	5
1.1. Основні групи лексичних одиниць та місце архаїзмів та історизмів серед них.....	5
1.2. Засоби перекладу застарілої лексики.....	7
Висновки до розділу 1.....	9
РОЗДІЛ 2. ЗАСТАРІЛА ЛЕКСИКА В РОМАНІ ВАСИЛЯ ШЕВЧУКА «ПОБРАТИМИ»	10
2.1. Роль застарілої лексики у романі «побратими...»	10
2.2. Засоби перекладу реалій під час перекладу застарілої лексики ..	15
2.3. Перекладацькі трансформації під час перекладу застарілої лексики	19
<i>2.3.1. Лексичні трансформації під час перекладу застарілої лексики.....</i>	<i>19</i>
<i>2.3.2. Граматичні трансформації під час перекладу застарілої лексики.....</i>	<i>21</i>
<i>2.3.3. Лексико-граматичні трансформації під час перекладу застарілої лексики.....</i>	<i>23</i>
2.4. Паралельні переклади деяких одиниць	25
Висновки до розділу 2.....	25
ВИСНОВКИ	26
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	29
ДОДАТКИ.....	1
Додаток А. Таблиці.	1
Додаток Б. Діаграми	40
Додаток В. Рисунки.....	45

ВСТУП

Українська історична проза розвивалася впродовж багатьох століть і вже встигла внести до скарбниці світової культури численні оповідання, новели, повісті та романи, які відображають події минулого України. Особливо важливим цей пласт літератури став після здобуття Україною незалежності. Сьогодні, коли у світі вже усвідомлюють Україну як державу з самобутньою, багатою культурою та історією, цікавість до історичних творів українських авторів значно зростає. У тому числі постає необхідність перевидання вже існуючих їхніх перекладів мовами світу та створення нових. Історична проза має свою специфіку щодо перекладу, оскільки важливою частиною таких творів є застарілі мовні одиниці.

Актуальність дослідження, отже, зумовлена зростаючим загальносвітовим інтересом до української історії, який, в свою чергу, породжує цікавість до зразків історичної прози та необхідність їхнього перекладу з урахуванням застарілих мовних особливостей, у тому числі лексичних.

Метою нашого дослідження є аналіз існуючих засобів перекладу англійською мовою історизмів та архаїзмів на матеріалі роману Василя Шевчука «Побратими...».

Для досягнення поставленої мети в ході нашого дослідження передбачено вирішення таких завдань:

- 1) дати визначення застарілій лексиці;
- 2) розмежувати поняття архаїзмів та історизмів;
- 3) проаналізувати роль одиниць застарілої лексики у романі;
- 4) описати основні засоби перекладу архаїзмів та історизмів;
- 5) визначити перекладацькі стратегії, що їх застосовують для перекладу застарілої лексики;
- 6) віднайти перекладацькі засоби та стратегію, залучені для перекладу роману, та означити доцільність їхнього використання.

Об'єктом дослідження є система одиниць застарілої лексики у романі Василя Шевчука «Побратими...».

Предметом дослідження є засоби перекладу застарілої лексики з української мови англійською.

Мета роботи і її завдання визначають вибір *методів* дослідження:

- 1) описовий, що уможлиблює виокремлення усіх одиниць застарілої лексики та їхнього перекладу;
- 2) класифікаційний, завдяки якому можливо розмежувати поняття архаїзмів та історизмів та віднайти їхні різновиди за формальною та тематичною ознаками, а також виокремити засоби їхнього перекладу;
- 3) порівняльний, застосований щодо зіставлення оригінальних одиниць застарілої лексики з їхніми перекладами.

Новизна роботи полягає у системному порівняльному аналізі залежності між категоріями застарілих одиниць (у тому числі наближених до реалій) та засобами їхнього перекладу.

Теоретичне значення визначено детальним аналізом застарілої лексики, у тому числі розмежуванням понять архаїзмів та історизмів та їхніх різновидів.

Практичне значення пов'язане з можливістю використання матеріалів роботи під час подальших перекладів історичних романів українських авторів.

Мета і завдання роботи визначають її *структуру*, яка складається зі:

вступу, в якому сформульовано тему дослідження, обґрунтовано її актуальність, поставлено мету і завдання, визначено методику дослідження, характеризувано його структуру;

Розділу 1, де розглянуто теоретичну основу вивчення застарілої лексики,

Розділу 2, що присвячений аналізу перекладу одиниць застарілої лексики з української мови англійською;

Висновків, в яких підведено підсумки дослідження, узагальнено і систематизовано результати роботи;

Бібліографії (20 джерел).

РОЗДІЛ 1. АРХАЇЗМИ ТА ІСТОРИЗМИ ЯК ОСОБЛИВИЙ ШАР ЛЕКСИКИ

1.1. Основні групи лексичних одиниць та місце архаїзмів та історизмів серед них

Кожна мова містить як активний, так і пасивний словниковий запас. До активного запасу належить загальноповсякденна лексика, а також деяка спеціальна лексика (переважно це загальнонаукові терміни), яку теж активно вживають. Це відтворювані у мовленні, не застарілі слова, які, однак, вже не є новими для більшості мовців і встигли вкоренитися у мовній системі [3, с. 16]. Переважно це експресивно та стилістично нейтральна лексика.

Відповідно, пасивний запас складають слова, які мовці майже або взагалі не використовують у повсякденному спілкуванні, вживаючи їх лише у певних сферах діяльності [3, с. 160], однак загалом ця лексика є знайомою або зрозумілою для мовців. Це можуть бути, у тому числі, застарілі одиниці.

Застарілі слова охоплюють історизми та архаїзми. Термінологічна багатозначність полягає у тому, що нерідко в українській лінгвістичній традиції до числа архаїзмів зараховують увесь пласт застарілої лексики, і, поза ними, давні семантичні, слотовірні, фонетичні, морфологічні особливості окремої мови, відображені у певних лексичних одиницях [1, с. 47]; дослідники англійської мови дотримуються схожих поглядів, а ще іноді виокремлюють застарілі синтаксичні та графічні особливості [14, с. 885]; іноді дослідники, зокрема В. Виноградов [2, с. 137], також називають усю застарілу лексику архаїзмами, поділяючи їх на «власне архаїзми» та «історизми».

Однак, заради уникнення термінологічних розбіжностей, ми визначатимемо архаїзми та історизми як окремі складові частини застарілої лексики: історизми є тією її частиною, що вийшла з ужитку через зникнення поняття, яке вона позначала, а архаїзми – тією, що перейшла до шару пасивної лексики через витіснення іншим словом за умови збереження денотату і іноді має специ-

фічні семантичні, словотвірні, фонетичні чи морфологічні риси, характерні для певного етапу розвитку мови.

Щодо сучасного вживання історизмів, то безумовно поширеними вони є у деяких письмових текстах, особливо в історичній науковій та науково-популярній літературі, оскільки лише цими лексичними одиницями можна характеризувати певні реалії того часу, який досліджують історики [8, с. 85–86]. Стилїстичної ролі у наукових працях історизми не відіграють, оскільки їхньою єдиною функцією у такому випадку є суто номінативна [8, с. 86]. Використовують історизми і публіцистичні твори задля порівняння подій сьогодення з історичними фактами минулого [8, с. 87].

Деякі дослідники навіть вважають, архаїзми, на відміну від історизмів, одиницями, які не можуть виступати як стилїстично нейтральні. Причина полягає у тому, що показовою характеристикою архаїзмів є наявність у сучасній мові загальноновживаних нейтральних синонімів [8, с. 89].

Важливим аспектом вивчення історизмів та архаїзмів є їхня роль у стилїстиці мови художніх творів. У художній літературі історизми вживають переважно в історичних романах або інших творах, дія яких розгортається у давно минулій епосі, для відтворення реалій зображуваного часу [6, с. 63], колориту цієї доби [8, с. 86].

Архаїзми письменники часто вживають у творах про давно минуле задля відтворення духу описуваної епохи [8, с. 89]: наприклад, архаїчна побудова мовлення персонажів дає сучасному читачеві можливість відчувати колорит зображуваного періоду та високий стиль написання твору [15, с. 69].

Деякі науковці висловлюють думку про те, що значення застарілих слів досить складно віднаходити і на етапі написання твору його автором (якщо це слово вже стало маловживаним і стилїстично забарвленим за життя письменника), і під час сприйняття його читачем, оскільки загальноновживану лексику ми вивчаємо з живого мовлення, одразу розуміючи її сполучуваність, значення та інші характеристики, а застарілу – лише з літературних творів та наукових текстів, тож правильно використовувати її може бути непростим завданням для

автора [17, с. 306]. Відповідно, проблемним це питання стане і для перекладу як різновиду обробки тексту.

1.2. Засоби перекладу застарілої лексики

Переклад архаїзмів та історизмів є досить складним завданням, оскільки такі одиниці є стилістично маркованими та емоційно забарвленими. Через складність перекладу подібної лексики доцільним ми вважаємо проведення певного підготовчого етапу перед процесом перекладу. Перш за все, застарілу лексику потрібно віднайти у тексті оригіналу.

Ми пропонуємо для алгоритму як перекладу, так і дослідження певного тексту виокремлювати архаїзми, послуговуючись словниками, корпусами мови, науковими працями з її історії, зважаючи на контекст. Іноді у нагоді можуть стати більш вузькопрофільні словники – такі, як словники синонімів – бо в мові нечастим явищем є повна синонімія, і один із синонімів може виявитись архаїзмом (за деякими винятками).

Якщо говорити про історизми, то їх можна ідентифікувати порівняно просто, за допомогою певної історичної бази знань: якщо слово вказує на поняття, яке вже просто не існує у сучасному побуті, суспільно-політичному ладі, культурі тощо, то це слово є історизмом.

Стосовно засобів перекладу застарілої лексики як такої, потрібно, перш за все, відзначити опозицію «збереження–перетворення», яку пропонує Дж. Холмс [16, с. 37]. Це опозиція, яку можна визначити також як «історифікацію проти модернізації» («*historicizing versus modernization*»). Відповідно, історифікація полягає у тому, щоб перекласти текст, насичений застарілими мовними особливостями, так, щоб читач перекладу відносно теперішньої норми своєї мови сприймав його відповідно до того, як сприймає сучасний читач оригіналу, тобто як щось відчужене, не до кінця зрозуміле, давнє. Модернізація, навпаки, має на меті осучаснити текст; сприйняття читача перекладу, у цьому

випадку, буде наближеним радше до того, як сприймали оригінал сучасники його автора.

Для дотримання однієї зі стратегій або елементів обох перекладач матиме використовувати перекладацькі трансформації – лексичні, граматичні та лексико-граматичні. В. Карабан [5, с. 300-314] називає такі лексичні трансформації: конкретизація, генералізація, модуляція і т. ін. До граматичних трансформацій уналежнюють такі: додавання, вилучення тощо [11, с. 116-117]. Дослідники також говорять про існування комплексних, лексико-граматичних трансформацій [10], серед яких виокремлюють такі: експлікація, антонімічний переклад, компенсація, нейтралізація тощо.

У найзагальнішому визначенні всі ці трансформації призначені для того, щоб зберігати адекватність перекладу, коли дослівність порушила б значення тексту або була б недоречною у певному контексті.

Так, часто необхідними перекладацькі трансформації є для архаїзмів, і це зрозуміло, оскільки архаїзми зазвичай позначають цілком нейтральні, існуючі поняття, але самі слова мають стилістичне забарвлення.

Також часто потреба у трансформаціях виникає під час перекладу історизмів, наближених до реалій (їх інколи називають історизмами безеквівалентними [7], або історичними реаліями [18]).

Для перекладу слів на позначення реалій, у тому числі близької до них групи безеквівалентних історизмів, можуть бути використані такі стратегії, як транскодування (транскрипція або транслітерація слова) [**Error! Reference source not found.**, с. 122]; калькування [9, с. 62]; добір традиційного відповідника.

Вибір засобів перекладу, його дослівність чи використання певних трансформацій зазвичай залежить від вибору перекладача, однак ми вважаємо, що вибір цей має бути продиктований також необхідністю історифікації (для сучасних історичних романів) та модернізації (для архаїчних текстів), різновидом застарілої лексики та контекстом загалом.

Висновки до розділу 1

Отже, застарілу лексику складають історизми та архаїзми.

Історизмами ми вважаємо слова, що позначають поняття, відсутні у житті народу на сьогоднішній день. У художніх текстах історизми можуть використовувати у стилістичній функції, для створення певного настрою, пафосу твору. В історичних романах, зокрема – для опису реалій і передання колориту епохи.

Архаїзмами є слова, що позначають поняття, які все ще існують у реальності. Однак ці лексичні одиниці було витіснено іншими через наявність більш точного синоніму, запозичення з іншої мови тощо. Поряд з власне лексичними, ми вирізняємо також лексико-морфологічні, лексико-словотвірні та лексико-фонетичні архаїзми. В історичній прозі архаїзми також відтворюють дух часу, передають особливості мовлення людей певної епохи.

Для ідентифікації застарілої лексики у літературних творах ми пропонуємо використання словників та корпусів мови загалом і художніх текстів зокрема. Але потрібно також зважати на час написання твору і чи була певна одиниця застарілою за життя його автора, щоб маркувати її як таку.

Під час перекладу тексту зі значним відсотком застарілої лексики перекладач має обирати стратегію історифікації або модернізації тексту. Поза тим, для деяких застарілих одиниць у мові перекладу можуть існувати еквіваленти, для інших доведеться використовувати трансформації лексичні (конкретизацію, генералізацію, модуляцію), граматичні (додавання, вилучення), лексико-граматичні (експлікацію, компенсацію, нейтралізацію, антонімічний переклад), а іноді також специфічні засоби для перекладу безеквівалентних одиниць (транскодування, калькування, добір традиційного відповідника). Вибір перекладацької трансформації має залежати від обраної стратегії перекладу та контексту загалом.

РОЗДІЛ 2. ЗАСТАРІЛА ЛЕКСИКА В РОМАНІ ВАСИЛЯ ШЕВЧУКА «ПОБРАТИМИ»

2.1. Роль застарілої лексики у романі «Побратими...»

Роман Василя Шевчука «Побратими, або Пригоди двох запорожців на суходолі, в морі та під водою», вперше опублікований у 1972 році, оповідає про сторінки історії України, пов'язані з діяльністю Тараса Трясила, хоча головними героями і є звичайні козаки – побратими Микола Бодня та Петро Непран. Для того, аби проаналізувати склад архаїзмів та історизмів у романі «Побратими...», ми маємо визначити, які мовні зміни відбулися у діахронічній перспективі у проміжку часу від періоду, в який відбувалися події, покладені в основу роману, до років його написання. Хоча час подій автор прямо не зазначає, йдеться про цілком конкретні моменти історії: твір починається підготовкою до походу на Константинополь 1629 р., а закінчується призначенням Тимоша Орендаренка гетьманом у 1630 р. [12, с. 160-162]. Відповідно, перебіг подій твору обмежений 1629-1630 рр., тож вони віддалені від часу написання роману на понад три століття. Українська мова за ці роки зазнала змін, як і реалії побуту. Автор, відповідно, використовує застарілі одиниці лексики, які вже не були вживані у його часи, з певною стилістичною або суто прагматичною метою.

Аби уникнути термінологічної неточності, ми будемо зараховувати до архаїзмів та історизмів винятково ті одиниці, які уже були застарілими на момент публікації твору (оскільки точна дата його написання невідома). Це дасть можливість виокремити ті застарілі слова, який автор використовував умисне. Понад тим, ми вважаємо застарілими одиницями також деякі діалектизми через можливість збереження певних архаїчних рис мови у діалектах – за умови, якщо вони виконують ту саму функцію, що й звичайні архаїзми. Керуючись цим принципом, ми можемо визначити, що автор використав 301 одиницю застарілої лексики у межах роману (не враховуючи словоформи одного слова та повтору) (див. Додаток А, Таблицю 2.1).

Щодо диференціації цієї лексики на архаїзми та історизми, можемо стверджувати, що співвідношення їхнє таке: з 301 застарілої лексичної одиниці 87 слів є архаїзмами, а 214 – історизмами (див. Додаток Б, Діаграму 2.1).

Серед архаїзмів твору (див. Додаток А, Таблицю 2.2) ми виокремили певні групи за формальними ознаками. Так, лексико-семантичних архаїзмів у творі 6 (див. Додаток Б, Діаграму 2.2.): це слова, які продовжують побутувати в сучасній українській мові, але відрізняються значенням. Наприклад, застарілим є слово *душа* у значенні *особа, людина: візьмеш шість сотень хлопців, по десять душ з тих чайок...* (19, с. 57).

Лексико-словотвірних архаїзмів ми нарахували 8. До цього різновиду ми уналежнюємо слова, корені яких збігаються з такими у сучасних словах, однак афікси відрізняються: наприклад, це використання суфіксів, нехарактерних для нині вживаних форм слів – *зрадець* (19, с. 14) замість сучасного *зрадник* – або ж відсутність суфікса – *пістоль* (19, с. 14) замість *пістолет*.

Лексико-фонетичних архаїзмів у творі також 8, всі вони відрізняються від сучасних аналогів одним або двома звуками: наприклад, *вражий* (19, с. 83), форма, паралельна до *ворожий*, широко відображена у фольклорних текстах.

Лексико-морфологічних архаїчних одиниць у романі 13, і їх можна описати як такі, що загалом подібні до сучасних своїх відповідників, однак у певній формі або формах мають нехарактерний морфемний склад: наприклад, це прикметники жіночого та середнього родів в архаїчній нестягненій формі: *бистрая* (19, с. 35), *святее* (19, с. 172). Однак абсолютно переважають у творі архаїзми власне лексичні – таких одиниць нами було виокремлено 52, серед яких ми можемо виокремити одиниці, приналежні до певних тематичних груп (див. Додаток А, Таблицю 2.3).

Ймовірно, найчисленнішими з них є слова, що позначають національність та/або віросповідання, – їх всього 10 (див. Додаток Б, Діаграму 2.3), як у зневажливому (*бусурман* (19, с. 12), *лях* (19, с. 7)), так і у піднесеному контексті (*русичі* (19, с. 28), *русь* (19, с. 193)). Архітектурні назв усього 4, їх використовують на позначення ще існуючих типів споруд, наприклад, для більш піднесеного

стилю оповіді – *світлиця* (19, с. 100), *кам'яниця* (19, с. 8). До групи, яку ми умовно називаємо «ув'язнення», тобто фольклорно-поетичних слів, пов'язаних з мотивом полону, найчастіше турецького або татарського, належать 3 слова – наприклад, слово *невольник* (19, с. 34). Усього по 2 одиниці можна виокремити також у таких тематичних групах: частини тіла (*черев* (19, с. 30), *правиця* (19, с. 54)), одяг (*стрій* (19, с. 11), *шати* (19, с. 278)), слова для опису бою (*герць* (19, с. 16), *січа* (19, с. 38)), хвороби (*гила* (19, с. 63), *гостець* (19, с. 95)) – всі вони вживані або для уникнення анахронічності тексту, або створення відповідної атмосфери. Решту власне лексичних архаїзмів, тобто 27 одиниць, уналежнюємо до категорії «інше». Більшість із них створює трагічний та/або піднесений пафос: як-от слово *офіра* – *Кінець надіям. Марні були офіри, кров і муки...* (19, с. 282).

Звернемося до іншої частини застарілої лексики твору, тобто історизмів. Цей шар лексики, як правило, відбиває конкретні побутові речі або суспільно-політичні поняття. Тож можна умовно виокремити 15 тематичних груп, за якими ми розподіляємо усі історизми твору (див. Додаток А, Таблицю 2.4). Деякі з них аналогічні уже виокремленим для архаїзмів, однак відмінність полягає у наявності або відсутності денотату.

Так, у творі представлено дві групи історизмів, що містять по одній одиниці (див. Додаток Б, Діаграму 2.4); оскільки лише дві одиниці не могли бути класифіковані в жодну існуючу групу або об'єднані разом, однак мали цілком прозору тематику, ми не уналежнювали їх до категорії «інше», а розподілили на дві окремі групи. Так, єдиний етнонім-історизм твору (*буджак*, множина – *буджаки* (19, с. 20)), у свою чергу, пов'язаний з уже неіснуючою історичною областю під назвою Буджак, що наразі є частиною Одеської області, і назву «Буджак» вживають переважно щодо територіальної єдності XVI- XVIII століть [4, с. 388]. Щодо тематичної групи «природа», можна стверджувати, що дикі коні *тарпани* (19, с. 21) або вимерли, або були приручені, тож можемо зробити висновок, що денотат більше не існує.

Ще однією тематичною групою, яку ми вже виокремлювали для архаїзмів, є лексичні одиниці, пов'язані з тематикою позбавлення волі, полонем, що їх у творі 8. Однак серед історизмів цієї групи, на відміну від архаїзмів, наявні конкретніші поняття, пов'язані з турецько-татарською неволею, в яку потрапляли українці у часи існування Османської імперії та Кримського ханства. Так, наприклад, сталося із словом *ясир* (19, с. 32), а також деякими матеріальними атрибутами ув'язнення, які, однак, набули у свідомості народу досить символічного значення: це, наприклад, слово *кайдани* (19, с. 10).

Всі перелічені вище тематичні групи історизмів є досить ізольованими. Однак є і ті, що можуть бути уналежнені до певних категорій (див. Додаток В, Рисунок 2.1). Розглянемо ці категорії та належні до них групи окремо.

Перш за все, маємо категорії «Держава та суспільство», до якої належать такі групи: слова, що описують суспільно-політичний устрій (наприклад, адміністративно-територіальні одиниці, такі як *слобода* (19, с. 148); назви верств та станів населення, як-от *шляхта* (19, с. 7)), яких ми нараховуємо у тексті роману 77; назви професій, які безпосередньо пов'язані з функціонуванням держави, суспільства та його поділом на стани (як-от *чумак* (19, с. 283), *корчмар* (19, с. 162) або *челядь* (19, с. 23)), яких ми виокремили 11; також культурні поняття, характерні для певного народу (наприклад, назви музичних інструментів, таких, як *бандура* (19, с. 64)), яких усього 8; назви грошових одиниць, що були в ходу на певній території (як, скажімо, загальноєвропейські *дукат* (19, с. 252) та відомий у Речі Посполитій *шеляг* (19, с. 253)), яких у творі 4.

У свою чергу, до категорії «Воєнні дії, армія» можна уналежнювати усі слова, що стосуються військової справи (способи ведення бою, наприклад, *абордаж* (19, с. 8), військові звання, посади, такі як *сотник* (19, с. 9); предмети, а саме сигнальні інструменти, як-от *сурма* (19, с. 34)), яких у творі 31 одиниця; також окремо назви зброї (як, скажімо, *шабля* (19, с. 8)) у кількості 19.

До категорії «Побут, предмети вжитку» належать такі групи, як: назви одягу та елементів зовнішнього вигляду (вони називають як конкретні види одягу, наприклад, *кирея* (19, с. 246), так і тканини, такі як *єдваб* (19, с. 100), а у

контексті твору також зачіски, як-от козацький *оселедець* (19, с. 14)), назв яких у романі 16; архітектурні поняття (наприклад, назви укріплень, як-от *забороло* (19, с. 57) та *мур* (19, с. 98)), що їх у творі також 16; слова на позначення транспортних засобів (як сухопутних, таких як *мажа* (19, с. 283), так і водних, наприклад, *каїк* (19, с. 89)), яких ми нарахували 8; назви їжі та напоїв (наприклад, назва рідкої страви з борошна *саламахи* (19, с. 51); також сюди ми уналежнюємо слова, що позначають місця, де люди харчувалися і пили, себто *шинок* (19, с. 34), *корчма* (19, с. 31)), і всього слів цієї групи у творі 6. Найменше у творі назв застарілих одиниць вимірювання (наприклад, довжини, як-от *верста* (19, с. 23), або ваги, таких як *пуд* (19, с. 115)), яких ми виокремили 5, а також назв старовинного посуду (як, скажімо, *куманець* (19, с. 10)), яких у творі 3.

Загалом можна стверджувати, що усі історизми твору, по-перше, просто необхідні для достовірності його сюжету як варіанту розвитку подій у реальній минувшині, по-друге, змальовують колорит епохи, даючи можливість відчутти небуденність пригод побратимів-запорожців.

Варто зазначити, що серед одиниць застарілої лексики у творі, а саме серед історизмів, наявні як історизми-реалії, так і загальні історизми (див. Додаток А, Таблицю 2.5). Питання їхнього розрізнення є важливим для перекладознавчого аспекту твору, оскільки загальні історизми, радше за все, матимуть повні традиційні відповідники в інших мовах, а реалії – ні. Ми розподіляємо на реалії та загальні поняття лише історизми, оскільки вони, на відміну від архаїзмів, мають предметну основу, прив'язану до певної країни.

До історизмів-реалій ми уналежнюємо переважно пов'язані з побутовими поняттями (як-от *очінок* (19, с. 234)) або питаннями суспільно-політичного устрою (наприклад, *шляхта* (19, с. 7)), властиві або винятково українським землям, або тільки прилеглим до них у XVII столітті державам (Речі Посполитій, Османській імперії). Їх ми у творі нарахували 144, тоді як спільних для країн Європи історизмів – 70 (див. Додаток Б, Діаграму 2.5).

В англomовних джерелах переклад історизмів-реалій як такий не здійснюють; переважно реалії отримують відповідники завдяки транскодуванню.

Наприклад, Кембриджський словник фіксує слово *Cossack*, хоча і дає не зовсім коректне його визначення: *one of a group of people from Russia with a history of fighting and courage* [13]. Загалом слова-реалії найчастіше перекладають саме за допомогою специфічних для безеквівалентних одиниць засобів перекладу.

2.2. Засоби перекладу реалій під час перекладу застарілої лексики

Одиниці застарілої лексики є своєрідним шаром лексики, який вимагає особливого підходу, у тому числі під час його перекладу іншими мовами. Роман «Побратими...» ми можемо вважати достатньо складним для перекладу саме з цієї точки зору, оскільки він містить різноманітну застарілу лексику, що відіграє роль у його поетиці. Аналізований переклад Ю. Ткача (20), опублікований видавництвом «Bayda Books» у 1980 р., є складним і тому, що Україна не межує з англomовними країнами, отже майже відсутні спільні реалії.

Оскільки застаріла лексика роману є надзвичайно розмаїтою за своїми різновидами, значенням, ми вважаємо неможливим вимагати єдності засобів перекладу. На нашу думку, їх треба добирати контекстуально, так, щоб відобразити сенс оригіналу та пояснити його читачеві, носію іншої мови та культури. Перекладач залучає різноманітні трансформації та засоби перекладу, які можна умовно розділити на чотири групи: засоби перекладу реалій; лексичні, граматичні та лексико-граматичні трансформації (див. Додаток А, Таблицю 2.6). Зауважимо, що ми характеризуємо кожен переклад за одним, найбільш вираженим засобом. Однак ми не робимо акцент на зміні, наприклад, порядку слів, оскільки маємо на меті проаналізувати переклад лексики.

Перш за все, розглянемо засоби перекладу реалій як особливий вид перекладу застарілих одиниць. Вони є найпоширенішими у тексті і складають 141 одиницю (див. Додаток Б, Діаграму 2.6), що зрозуміло, бо серед історизмів твору переважають наближені до реалій.

Серед засобів перекладу реалій виокремлюємо такі, як транскодування, калькування, добір традиційного відповідника (див. Додаток А, Таблицю 2.7).

Транскодування складає сумарно 36 одиниць, серед яких можна нарахувати 30 одиниць, перекладених за допомогою транслітерації, та 6 – за допомогою транскрипції (див. Додаток Б, Діаграму 2.7).

Транскрипцією ми вважаємо такий переклад, за якого відтворено звукову частину слова: наприклад, слово *козак* (19, с. 8) та його похідні перекладено як *cossack* (20, с. 20). Хоча цей переклад не повністю передає оригінальне звучання, він є значно більш наближеним до нього, аніж того вимагає транслітерація. Значно більш поширеним є переклад за допомогою транслітерації. Це переважно проста заміна літер або певних сполучень однієї мови такими в іншій, часто – з ігноруванням звучання: так, наприклад, *русь* (19, с. 193) перекладено як *Rus* (20, с. 199), де, по-перше, *и* може бути прочитано ближче до українського *а*, а не *у*, по-друге, відсутня м'якість у кінцевого приголосного.

Як видно з цього та інших прикладів, такий засіб може бути використаний для перекладу слів (як архаїзмів, так і історизмів), що означають національність, віросповідання, територіальну приналежність (наприклад, *буджак* (19, с. 20) – *Budzhak* (20, с. 32)), а також історизмів на позначення суспільно-політичного устрою (як, скажімо, *гетьман* (19, с. 9) – *hetman* (20, с. 32)), понять культури (як-от *бандура* (19, с. 64) – *bandura* (20, с. 75)), транспортних засобів (*чайка* (19, с. 39) – *chaika* (20, с. 51)) предметів побуту, зокрема одягу (*жупан* (19, с. 31) – *zhupan* (20, с. 43)) тощо.

Усі згадані одиниці мають спільну ознаку: майже всі належать до історизмів (за малочисленими винятками), зокрема до таких, що наближені у значенні до реалій. Це може бути пояснено бажанням перекладача зберегти колорит не тільки епохи, в яку відбуваються події твору, але й місцевості.

Переклад за допомогою транслітерації або транскрипції часто є проявом стратегії форенізації, оскільки допомагає наголосити на відмінностях культури та зберегти принаймні звучання або написання оригінальної одиниці.

Дещо менш поширеним у творі перекладацьким засобом, який використовують відносно реалій, є калька, тобто послівний або поморфемний переклад. Одиниць, перекладених у такий спосіб, у творі 13.

Перш за все, до одиниць, перекладених у такий спосіб, ми уналежнюємо слова, перекладені поморфемно: так, наприклад, це слова *шинкар* (19, с. 161) та *шинкарка* (19, с. 234), перекладені відповідно як *tavern-keeper* (20, с. 167) та *tavern-keeper's wife* (20, с. 237) відповідно. Як ми бачимо, корінь *шинок* перекладено як *tavern*, суфікс *-ар*, що позначає виконавця дії, дещо конкретизовано словом *keeper*, а суфікс *-к-*, який у цьому контексті позначає дружину представника певної професії, передано словом *wife*.

Також важливим серед прикладів калькування є переклад словосполучення послівно: *братська школа* (19, с. 27) – *the Brotherhood School* (20, с. 39). Тут кожному слову оригінальної одиниці відповідає також слово: *братська* перекладено атрибутивним іменником *Brotherhood*, *школа* – іменником *School*. Понад тим, до калькування, хоча й з деякою мірою умовності, ми зараховуємо також буквальний переклад слів відповідно до їхнього кореню, наприклад: *твердь* (19, с. 76) – *firmament* (20, с. 88), *тисяча* (19, с. 40) – *thousand* (20, с. 52).

Як можна помітити, такий засіб перекладу також використовують переважно стосовно історизмів (які, власне, і можуть бути наближеними до реалій), але також і для архаїзмів. Можна вважати цей варіант перекладу кращим для розуміння тексту, але не для відтворення колориту. Дещо сумнівним видається, однак, переклад слова *літо* у значенні *рік* (19, с. 249) як *summer* (20, с. 253), оскільки тут важливий не сезон, а рік, коли відбуваються події: у творі наведено фрагмент літопису про описуване повстання 1630 р., яким би той міг би бути.

До засобів перекладу, характерних для реалій, також належить добір традиційних відповідників. Саме цей засіб складає найчисленнішу кількість перекладених одиниць серед інших трансформацій цього типу: 92 одиниці.

Найчастіше такі переклади використано до реалій, але не власне українських, а тих, що належать до культури та історії сусідніх до неї держав, таких, як Угорщина, Річ Посполита, Османська імперія. Переважно це, вочевидь, транслітерація або транскрипція, зроблена з одиниці не української мови, а мови, звідки було запозичено те чи те слово: наприклад, *яничар* (19, с. 10) –

Janissary (20, с. 22), запозичене з турецької і відповідне реалії Османської імперії.

Добір традиційного відповідника можливий також за умови не спорідненості звучання із не-українським оригіналом, а перекладу спільної для України або сусідньої з нею країни та англomовних країн реалії, можна сказати, словниковим відповідником. Так, наприклад, як прояви перекладу за допомогою традиційного відповідника можна розглядати такі одиниці: *лицар* (19, с. 13) – *knight* (20, с. 25), *замок* (19, с. 30) – *fortress* (20, с. 41).

Безумовно, таке використання традиційного відповідника як засобу перекладу є абсолютно виправданим, оскільки, якщо певні країни мають спільні реалії, то будуть і сталі зв'язки між словами на позначення їх. Понад тим, такий засіб перекладу дає можливість уникнути зайвих пояснень, але у той самий час одразу дати читачу перекладу зрозуміти, про що йде мова, відповідно до знання ним власної культури. Також такі відповідники закріплені у свідомості людей завдяки перекладам літературних творів, які були створені раніше від конкретного перекладу впродовж багатьох років.

Інколи можливою є також поява сталого відповідника до власне українських реалій, пов'язана з історичним закріпленням окремого слова, навіть не завжди перекладеного за допомогою транскодування: так, наприклад, це переклад слова *булава* (19, с. 33) як *mace* (20, с. 45), що позначає не лише *символ влади* загалом, але і конкретний вид зброї, який також є або був знаком влади для деяких східноєвропейських країн, зокрема й України.

Інколи традиційний відповідник може бути також проявом доместикації, тобто перекладу слів культури, в якій побутує мова оригіналу, реаліями культури мови перекладу, що якнайповніше відповідають змісту оригіналу, але все-таки мають маркування культури, що приймає. Так, наприклад, подібним проявом традиційних відповідників є переклад *верста* (19, с. 23) як *mile* (20, с. 35). Однак такий переклад викликає певні питання, оскільки, крім британської/американської, існували також інші значення милі, а до того ж значення, яке побутувало в Україні, коливалося від однієї версти (1,67 км) до п'яти (або

8,35 км). Загалом таке використання традиційного відповідника дає можливість уникнути пояснень, але дещо шкодить місцевому колориту твору.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що у більшості випадків засоби, характерні для перекладу реалій, були використані відносно історизмів, які ми визначили як наближені до власне українських реалій. Інколи (особливо у випадку з традиційними відповідниками) було також залучено загальноєвропейські реалії, а щодо транскодованих одиниць та калькування – також архаїзми.

2.3. Перекладацькі трансформації під час перекладу застарілої лексики

2.3.1. Лексичні трансформації під час перекладу застарілої лексики

Лексичні трансформації було використано щодо 65 одиниць твору (див. Додаток Б, Діаграму 2.6).

До лексичних трансформацій, представлених у творі, ми уналежнюємо модуляцію, конкретизацію та генералізацію (див. Додаток А, Таблицю 2.8).

Модуляція, тобто логічний розвиток, «зміщення» значення лексичної одиниці відповідно до контексту її вживання, представлена у творі 10 прикладами (див. Додаток Б, Діаграму 2.8). Через досить малу кількість прикладів важко вивести якусь єдину спільну рису для одиниць, перекладених у такий спосіб: серед них є як історизми, як і архаїзми, до того ж приналежні до різних тематичних груп.

Прикладами застосування модуляції у творі є в основному такі, які мінімально змінюють значення вихідної одиниці: *бекет* (19, с. 141) – *trap* (20, с. 148) (як бачимо, явище, яке передує, *бекет*, тобто *чатування*, замінене на більш конкретне і одночасно, можна сказати, наслідок першого – *trap*, тобто *пастка*), *чорна рада* (19, с. 165) – *secret meeting* (20, с. 170) (переклад має бути дещо зрозумілішим для англомовного читача, аніж оригінал-історизм, однак значення дещо змінене: *чорна рада* далеко не завжди є *таємною*, хоча така заміна й обґрунтована контекстом: *Стривожений збіговиськом та незвичайним галасом, прибіг і сам осавул. Побачивши, що це не чорна рада і не розбій, він*

теж піддався захвату (19, с. 165) – тут наголошено саме на тому, що осавул не знає, через що галас, і побоюється, що козаки скликали загальну раду, не повідомивши про це старшину; у перекладі цей уривок звучить так: *Seeing that this was no secret meeting or brigandage he succumbed to the enthusiasm of the cossack crowd* (20, с. 170)).

Ще одна лексична трансформація, конкретизація, є значно менш поширеною: з її допомогою перекладено лише 3 одиниці. Конкретизація є заміною родового значення видовим, наприклад, як у випадку із синонімічними словами *недовірок* (19, с. 114) та *нехрист* (19, с. 124), перекладеними словом *heathen* (20, с. 124), (20, с. 133) (тобто *язичник*, що означає не будь-яку людину, яка не сповідує християнство, а конкретно прихильників давніх пантеїстичних релігій).

Значно більш поширеним є вживання генералізації. Одиниць, перекладених у такий спосіб, у творі 52. Генералізація, у свою чергу, є заміною видової назви родовою, конкретного поняття – більш загальним.

Перш за все, такі зміни стосуються конкретних побутових реалій на позначення, наприклад, одягу, притаманних власне українській культурі (або культурі сусідніх країн), оскільки вони можуть бути дещо більш специфічним проявом реалій загальноєвропейських або загальноновживаних понять, тому логічним буде не пояснювати їх, а просто перекласти більш загальним словом, наприклад: *очінок* (19, с. 234) – *hood* (20, с. 237), *габа* (19, с. 94) – *blanket* (20, с. 105), *єдваб* (19, с. 110) – *silk* (20, с. 110) тощо. Як можна помітити, загальне значення більш-менш збережено за умови зменшення культурної маркованості та деяких специфічних особливостей. Сюди ж можна зарахувати переклад слів *чуб* (19, с. 12), *оселедець* (19, с. 114) (у значенні *традиційна козацька зачіска*) як *forelock* (20, с. 126), (20, с. 24).

Однак найбільше генералізація стосується слів, пов'язаних із суспільно-політичним устроєм окремих країн та військовою справою. Так, наприклад, серед генералізованих суспільно-політичних термінів, які стосуються українських земель, можна виокремити такі: *значки* (19, с. 40), що перекладено як *emblems*

(20, с. 52); *клейноди* (19, с. 40) – *flags* (20, с. 52). Щодо слів, приналежних до тематики військової справи, то перш за все варто зауважити наявність узагальнення щодо перекладу слів *дамаська* (19, с. 8), *домаха* (19, с. 19), які позначають, відповідно, шаблю, виготовлену з дамаської сталі; у перекладі наявне слово *sabre* (20, с. 19), (20, с. 30) в обох випадках.

Як можна простежити, у переважній більшості випадків генералізацією перекладають історизми, однак наявні також подібні переклади архаїзмів, які у таких випадках можуть, на відміну від історизмів, не позбуватися відтінків значення, а повністю змінювати своє значення на користь значно більш загального: наприклад, слово *черева* (19, с. 30) (у словосполученні *понаїдали черева*) перекладено як *gorged themselves fat* (20, с. 42), тобто конкретну частину тіла у перекладі вже не вказано.

2.3.2. Граматичні трансформації під час перекладу застарілої лексики

Граматичні трансформації є значно менш поширеними від лексичних: їх було використано лише до 9 одиниць перекладеної застарілої лексики (див. Додаток Б, Діаграму 2.6). Серед граматичних трансформацій, наявних у творі, представлені додавання та вилучення (див. Додаток А, Таблицю 2.9).

Варто зауважити, що причиною такою малочисельності як засобів, так і прикладів, що їх репрезентують, є той факт, що ми розглядаємо саме лексичні одиниці. Безумовно, деякі з них, наприклад, змінюють частину мови, до якої належать, або компоненти деяких словосполучень зазнають перестановки, однак таке явище є показовою характеристикою перекладу, здійснюваного між мовами не лише різних мовних сімей, але й різної структури. Але, оскільки такі зміни майже не змінюють лексичного та стилістичного значення застарілих одиниць, ми не описуємо їх серед основних засобів перекладу.

Щодо додавання та вилучення, варто зауважити, що вилучення певних одиниць можна зустріти рідше, аніж додавання: 3 одиниці проти 6 (див. Додаток Б, Діаграму 2.9).

Вилучення зазнали такі одиниці, як: *літопис* (у реченні *І хтось запише в хроніку або літопис...* (19, с. 249), що його було перетворено на *And someone would write in a chronicle...* (20, с. 253)), прикметник *панський* (19, с. 14) (замість якого з'явився просто займенник *their* (20, с. 26), який важко назвати навіть генералізацією, оскільки суті вихідної одиниці він не відбиває навіть у найзагальнішому вигляді), а також іменник *притичина* (замість фрази *сталася притичина* (19, с. 123) у перекладі значиться просто *happened* (20, с. 132)). З усього переліченого вмотивованим ми можемо назвати, мабуть, лише перші вилучення: оскільки слова *літопис* та *хроніка* є близькими за значенням (так, наприклад, автори «Літературознавчого словника-довідника» навіть відзначають, що обидва слова позначають запис подій за роками, тільки перше є характерним для Русі та часів козаччини, а друге – для Європи у період Середньовіччя [6, с. 43]) і теоретично можуть бути обидва перекладені як *chronicle*, тож автор просто уникнув тавтології.

Стосовно дещо більш поширених у творі додавань, можна стверджувати, що вони переважно носять уточнюючий характер, як, наприклад, у такому випадку: *запорожець* (19, с. 7) – *a Zaporozhian Cossack* (20, с. 19). В англійському варіанті українська реалія є не зовсім зрозумілою, тож, відповідно, автор має уточнювати її, додаючи слово *Cossack*.

Уточнюючими є також такі додавання, як *король* (19, с. 171) – *the Polish king* (20, с. 176), *ойчизна* (19, с. 232) – *their homeland* (20, с. 235). Особливо важливим видається нам друге додавання: оскільки в оригіналі лексикофонетичний архаїзм є, по суті, наслідуванням польської вимоги, то в англійському варіанті його відтворити важко, тож необхідну територіальну прив'язку автор робить за допомогою слова *their* (займенник до іменника *the Poles* (20, с. 235), згаданого у попередньому реченні тексту).

Загалом уживання граматичних трансформацій є контекстуальним; їх було використано переважно до історизмів-реалій для уточнення або уникнення тавтології, з використанням додавання чи вилучення відповідно.

2.3.3. Лексико-граматичні трансформації у перекладі застарілої лексики

Лексико-граматичні трансформації серед перекладів застарілої лексики в романі «Побратими...» складають 89 одиниць (див. Додаток Б, Діаграму 2.6). До них ми уналежнюємо такі засоби, як антонімічний переклад, експлікація, компенсація та нейтралізація (див. Додаток А, Таблицю 2.10).

Антонімічний переклад представлений поодиноким прикладом (див. Додаток Б, Діаграму 2.10). Під антонімічним перекладом розуміємо переклад слова за допомогою іншого, яке, відповідно до лексичного значення свого кореня, має протилежне значення, а саме переклад архаїзму *осіняти* (19, с. 111) словом *shadow* (20, с. 120). Фактично, ці слова можна назвати антонімами, оскільки перше слово має значення *освітлювати*, а друге – *затіняти*, тож наявна антонімічна пара *світло-тінь*. Така заміна є не зовсім зрозумілою у плані значення, однак у стилістичному плані обумовлена приналежністю обох слів до поетичної лексики.

Значно більш поширеною у творі є експлікація: засіб, за допомогою якого перекладено 29 одиниць. Суть експлікації полягає в описовому перекладі або ж поясненні лексичної одиниці, яка з певних причин (переважно через різницю у культурному досвіді) можуть бути незрозумілими для читача перекладу. Переважно під експлікацією розуміємо випадки, коли одне слово перекладають кількома, роз'яснюючи у той самий час значення вихідного слова (однак, на відміну від кальки, це загальне значення, а не таке для окремих морфем): наприклад, *гаківниця* (19, с. 233) – *long rifle* (20, с. 236), *староста* (19, с. 161) – *village head* (20, с. 166), *шляхта* (19, с. 7) – *the Polish gentry* (20, с. 19). Як можна простежити в наведених прикладах, експлікацію переважно вживають до історизмів, близьких до реалій, оскільки їм зазвичай необхідне пояснення.

Поширеними засобами перекладу є також лексико-граматичні трансформації, які мають на меті зберегти або, навпаки, змінити стилістичне навантаження тієї чи тієї одиниці. Такими засобами є компенсація та нейтралізація, які становлять 12 та 47 одиниць перекладу відповідно. Компенсація може бути повною та неповною, залежно від того, чи вжито її стосовно тієї самої одиниці, чи

щодо іншої у тому ж фрагменті тексту, і наскільки компенсовано архаїчність. Під повною компенсацією ми розуміємо збереження стилістичного навантаження, наголошення на застарілості одиниці, однак передане не у самій цій одиниці, а посередництвом іншої у межах того самого текстового фрагменту. Такий прийом часто можна зустріти у перекладах текстів дум, наведених у творі, наприклад: *ой да то ж то-то не **сизії** орли заклекотали* (19, с. 34) – *oh, 'twas not the cry of the eagles grey* (20, с. 46). В оригіналі наявний лексико-морфологічний архаїзм *сизії*, але в перекладі йому відповідає нейтральне слово *grey*, однак архаїчність, піднесеність цього рядку пісні компенсовано за допомогою вживання застарілої форми, відповідної зв'язці *it was – 'twas*. Про неповну компенсацію ми говоримо тоді, коли цей засіб перекладу використовують у межах одного слова, і, хоча у перекладі, зникає архаїчність одиниці, все-таки стилістичне значення, використання більш високої лексики наявне: наприклад, у випадку з перекладом старослов'янizmu *алкати* (19, с. 159) за допомогою слова *yearn* (20, с. 165), яке за значенням є досить емоційним. Безумовно, обидва різновиди компенсації використовують переважно щодо архаїзмів. Так само і до архаїзмів використовують протилежний до компенсації засіб, тобто нейтралізацію. Під нейтралізацією щодо перекладу застарілих одиниць ми розуміємо переважно дослівний переклад, однак замість застарілої одиниці використовують загальноновживану. Причиною вживання нейтралізації є, як правило, різниця у системах архаїчних одиниць різних мов. Тож до одиниць, перекладених за допомогою нейтралізації, можна уналежнити такі: *глас* (19, с. 159) – *voice* (20, с. 165), *єстем* (19, с. 251) – *am* (20, с. 254), *зрадець* (19, с. 14) – *traitor* (20, с. 26). В оригіналі наявні лексико-фонетичний, лексико-морфологічний та лексико-словотвірний архаїзми, тоді як у перекладі відтворено лише лексичне значення з втратою стилістичного навантаження.

Як можна підсумувати, лексико-граматичні трансформації іноді використовують щодо історизмів (якщо йдеться про експлікацію), але найчастіше – стосовно архаїзмів, оскільки вони не є стилістично нейтральними.

2.4. Паралельні переклади деяких одиниць

Оскільки, як можна помітити, перекладених одиниць у творі не 301, а 304, отже, 3 одиниці оригіналу були перекладені у різні способи, тобто кожна з них складає дві одиниці перекладу (див. Додаток А, Таблицю 2.6). Перш за все, це стосується історизму *гармаш* (19, с. 9), який був перекладений двома різними традиційними відповідниками, як *gunner* (20, с. 21) та *cannoneer* (20, с. 94). Однак наявні і переклади за допомогою різних засобів, як, наприклад, переклад архаїзму *лях* (19, с. 7) за допомогою слів *the Pole* (20, с. 19) *Liakh* (20, с. 106), тобто лексико-граматичної трансформації (а саме нейтралізації як архаїчності, так і емоційності одиниці) та засобу перекладу реалії (транслітерації) відповідно; а також переклад історизму *келеп* (19, с. 15) за допомогою лексичної трансформації (модуляції) та засобу перекладу реалії (транслітерації), як *iron bar* (20, с. 27) та *kelep* (20, с. 56) відповідно. Ми вважаємо таку паралельність перекладу адекватною у випадку з перекладом слова *лях*, оскільки його значення може дещо змінюватись у контексті; в інших двох випадках можна говорити про відсутність єдності перекладацьких засобів у цих конкретних прикладах.

Висновки до розділу 2

Отже, важливою складовою частиною поетики роману Василя Шевчука «Побратими...» є застаріла лексика, зокрема архаїзми та історизми, що відображають дух епохи та створюють її реалії. За критерієм денотату у творі переважають історизми (які за семантикою було розділено на категорії «Держава і суспільство», «Воєнні дії та армія», «Побут, предмети вжитку», що містять певні групи). Менш поширеними є архаїзми, які було розподілено за формальною ознакою, стосовно того, на якому рівні вони застаріли (фонетичному, морфологічному, словотвірному, семантичному або власне лексичному); власне лексичні архаїзми розподілено на тематичні групи (архітектурні терміни, назви хвороб, частин тіла тощо).

Щодо перекладацького аспекту, важливим є також розподіл історизмів на реалії та загальні поняття. Реалії належать до культури, державного устрою та побуту українських та прилеглих земель і потребуватимуть специфічних перекладацьких засобів. Ми проаналізували систему цих та інших засобів, за допомогою яких можливо перекладати застарілі лексичні одиниці, на прикладі англomовного перекладу роману «Побратими...», здійсненого Ю. Ткачем.

Найпоширенішими були засоби перекладу реалій, а саме транслітерація, транскрипція, калькування, добір традиційного відповідника, використані переважно до історизмів-реалій. Дещо менше у творі представлено лексикограматичні засоби перекладу, серед яких експлікація (використана переважно до історизмів-реалій), антонімічний переклад, компенсація та нейтралізація (вжиті щодо архаїзмів). Ще менше одиниць було перекладено за допомогою лексичних трансформацій (генералізації, конкретизації та модуляції), які здебільшого використовувались щодо історизмів. Граматичні трансформації (додавання та вилучення) представлені найменшою кількістю прикладів. Загалом у творі наявні риси перекладацьких стратегій як історифікації, так і модернізації, але переважає перша через домінування засобів, характерних для перекладу реалій, які зберігають небуденність, несучасність звучання.

ВИСНОВКИ

Отже, ми проаналізували роман Василя Шевчука «Побратими...» та його переклад англійською мовою з точки зору вивчення застарілої лексики. В результаті цього дослідження можемо підбити певні підсумки щодо застарілої лексики та її перекладу загалом та у межах проаналізованого твору.

Ми можемо дати таке визначення застарілій лексичі: це ті лексичні одиниці, які були вживані у мові на певному етапі її розвитку, однак на сьогоднішній день їхнє побутування у літературній мові обмежене текстами окремих функційних стилів або ж контекстуальним використанням.

Розмежувати поняття архаїзмів та історизмів ми можемо у такий спосіб: історизми припинили своє побутування через зміни в об'єктивній реальності, тобто зникнення денотату через зміни у суспільно-політичному становищі тієї чи тієї країни, науково-технічний прогрес і таке інше. Сучасних безпосередніх синонімів до історизмів не існує. Архаїзми, у свою чергу, були витіснені синонімічними одиницями – через запозичення синонімічного слова з іншої мови, утворення у мові більш точного слова на позначення певного денотату. Принциповою відмінністю архаїзму та історизму є те, що денотат, позначений архаїзмом, існує в об'єктивній реальності, на відміну від денотату історизму.

Проаналізувавши роль одиниць застарілої лексики у романі Василя Шевчука «Побратими...», можемо говорити про те, що серед 301 виокремленої одиниці наявні як архаїзми, так і історизми, з переважанням останніх. Вони відіграють значну роль у поетиці роману, формуючи небуденний його тон, окреслюючи реалії суспільно-політичного стану та побуту українських земель та сусідніх до них у період 1629-1630 років.

Описати основні засоби перекладу архаїзмів та історизмів можна у такий спосіб: усі вони можуть бути умовно поділені на засоби, характерні для перекладу реалій (до яких належать транслітерація, транскрипція, калька, традиційний відповідник), а також перекладацькі трансформації, у тому числі лексичні (модуляція, конкретизація, генералізація), граматичні (додавання, вилучення), а

також лексико-граматичні (експлікація, компенсація, нейтралізація та антонімічний переклад).

Визначити перекладацькі стратегії, що їх застосовують для перекладу одиниць застарілої лексики, ми можемо у такий спосіб: стратегія модернізації передбачає осучаснення тексту, а саме використання сучасних одиниць перекладу замість застарілих в оригіналі. Стратегія історифікації передбачає збереження застарілих одиниць у перекладі у первозданному вигляді, або ж їхню компенсацію за допомогою інших.

Ми також віднайшли перекладацькі засоби, застосовані щодо перекладу роману. У творі було представлено усі означені вище засоби перекладу, найбільше серед яких було перекладів за допомогою засобів перекладу реалій (що їх використали переважно щодо історизмів, близьких до реалій, крім традиційних відповідників, де переважали історизми на позначення загальноєвропейських та світових історичних понять). У меншій кількості було представлено перекладацькі трансформації, а саме трансформації лексико-граматичні (такі як експлікація, використана переважно до історизмів, наближених реалій, а також антонімічний переклад, компенсація та нейтралізація, вжиті щодо архаїзмів), лексичні (використані переважно щодо історизмів) та граматичні (де важко визначити якусь спільність через малу кількість їх у перекладі).

Стратегію цього перекладу можна уналежнити радше до історифікації, оскільки домінування засобів, характерних для перекладу реалій, дає перекладачеві можливість зберегти як національний колорит, так і несучасність мови. Загалом можемо стверджувати, що використання всіх засобів у творі є доцільним, хоча певним недоліком перекладу можна назвати використання кількох варіантів перекладу щодо однієї одиниці. Дещо порушує стилістику твору використання генералізації та нейтралізації, представлене частіше, аніж конкретизація та компенсація. Також деякі одиниці відзначаються низьким ступенем умотивованості перекладу. Однак фінальний текст перекладу Ю. Ткача зберігає особливості оригіналу та сприймається адекватно поза ним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Бодик О.П., Рудакова Т.М. Сучасна українська літературна мова. Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія: навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 413 с.
2. Виноградов В.С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001. 224 с.
3. Голянич М.І, Стефурак Р.І., Бабій І.О. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія / за ред. М.І. Голянич. Івано-Франківськ: Сімик, 2011. 272 с.
4. Енциклопедія історії України: Т.1: А-В / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2003. 688 с.
5. Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми. Вінниця: Нова книга, 2004. 576 с.
6. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
7. Палій Н.В., Стаценко Т.В. Перехрестя мов і культур: до питання безеквівалентної лексики. *Направление научной мысли – 2018 : материалы конф.* URL: <http://www.rusnauka.com/pdf/246436.pdf> (дата звернення: 01.10.2021)
8. Пономарів О.Д. Стилістика сучасної української мови : підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. закл. освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. 246 с.
9. Пучкова И.Н. К вопросу о переводе историзмов в художественном тексте. *Вестник Московской международной академии.* 2012. № 2. С. 58–63.

10. Серода В.А. Лексичні та граматичні трансформації при перекладі юридичних текстів. URL: <https://uchika.in.ua/ministerstvo-osviti-i-nauki-ukrayini-mariupolesekij-derjavnij-v2.html?page=7> (дата звернення: 01.10.2021)

11. Шемуда М.Г. Граматичні трансформації при перекладі англомовного художнього роману Дж. Селінджера «Над прірвою у житті» на українську мову. *Наукові записки. Сер. : Філологічна*. 2013. Вип. 39. С. 116–118.

12. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. Т. 2 / Ред. кол.: П. С. Сохань (голова), В. А. Смолій (заст. голови), В. Г. Сарбей, Г. Я. Сергієнко, М. М. Шубравська (відп. секр.). Київ: Наукова думка, 1990. 566 с.

13. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org> (Last accessed: 30.11.2021)

14. Delabastita D. Literary style in translation: Archaisms and neologisms. *Ein internationales Handbuch zur Übersetzung*. 2004. P. 883–888.

15. Gibbons A., Whiteley S. Contemporary Stylistics. Language, Cognition, Interpretation. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018. 378 p.

16. Holmes J.S. The Cross-Temporal Factor in Verse Translation. *Approaches to Translation Studies*. 1988. Vol. 7. P. 35–44.

17. Silk M.S. LSJ and the Problem of Poetic Archaism: From Meanings to Iconyms. *The Classical Quarterly*. 1983. Volume 33, Issue 2. P. 303–330.

18. Zorivchak R. Realia as a means of rendering national colouring. URL <https://www.lektsiopedia.org/other/lek-27037.html> (Last accessed: 01.10.2021)

Джерела

19. Шевчук В. Побратими, або пригоди двох запорожців на суходолі, в морі та під водою. Київ: Веселка, 1972. 286 с.

20. Shevchuk V. Blood Brothers. The adventures of two Cossacks on land, sea and under water. Donkaster: Bayda Books, 1980. 288 p.

ДОДАТКИ

Додаток А. Таблиці.

Таблиці до розділу 2

Таблиця 2.1.

Система одиниць застарілої лексики у романі Василя Шевчука «Побратими...»

Одиниця застарілої лексики	Її різновид	Номер сторінки, де її згадано вперше
абордаж	історизм	8
аз	архаїзм	251
алкати	архаїзм	159
альбо	архаїзм	159
арап	архаїзм	42
байдак	історизм	42
бандура	історизм	64
барзе	архаїзм	34
бей	історизм	104
бекет	історизм	141
бидло	архаїзм	11
бистрая	архаїзм	35
біднії	архаїзм	34
бійниця	історизм	58
бінбаша	історизм	114
біскуп	архаїзм	251
блазень	історизм	32
брама	історизм	28
бранка	архаїзм	76
братська школа	історизм	27
бубон	історизм	198
буджак	історизм	20
булава	історизм	33
бунчук	історизм	169
бусурман	архаїзм	12
вал	історизм	28
вельможа	історизм	217
верста	історизм	23
верства	історизм	60
виднокіл	архаїзм	100
візир	історизм	60
вікторія	архаїзм	55

<i>Продовження Таблиці 2.1.</i>		
волюсть	історизм	30
вольниця	історизм	34
вольность	архаїзм	160
воротило	історизм	106
вражий	архаїзм	83
времня	архаїзм	69
вугляр	історизм	139
габа	архаїзм	94
гайдук	історизм	209
гаківниця	історизм	233
галера	історизм	8
гард	історизм	52
гарем	історизм	76
гарем-кіяй	історизм	60
гармата	історизм	31
гармаш	історизм	9
гармашук	історизм	197
генеральний	історизм	236
герць	архаїзм	16
гетьман	історизм	9
гетьманський	історизм	23
гила	архаїзм	63
глас	архаїзм	159
городовий	історизм	179
гостець	архаїзм	95
гусар	історизм	216
гусарин	історизм	270
гусла	історизм	31
гяур	архаїзм	55
дамаський (про сталь)	історизм	8
джура	історизм	17
дідич	історизм	210
довбиш	архаїзм	169
домаха	історизм	19
дукат	історизм	252
душа	архаїзм	57
євнух	історизм	32
єдваб	історизм	100
естем	архаїзм	251
жовнір	історизм	8
жупан	історизм	31
забороло	історизм	57
замок	історизм	30
запорожець	історизм	7
здобичник	архаїзм	20
значок	історизм	40
зрадець	архаїзм	14

<i>Продовження Таблиці 2.1.</i>		
зріти	архаїзм	38
іже	архаїзм	151
іскушати	архаїзм	27
каїк	історизм	89
кайдани	історизм	10
кам'яниця	архаїзм	8
канчук	історизм	212
капи	історизм	55
каторга	історизм	35
каторжник	історизм	52
кварцяне військо	історизм	155
келеп	історизм	15
кибитка	історизм	144
кирея	історизм	246
китайка	історизм	235
кіннота	історизм	258
клейноди	історизм	40
клір	архаїзм	251
ключник	історизм	78
кобеняк	історизм	173
кобза	історизм	7
кобзар	історизм	16
козак	історизм	8
козацтво	історизм	16
козацький	історизм	9
комонний	архаїзм	119
конак	архаїзм	113
копа	історизм	59
король	історизм	171
корона	історизм	38
коронний	історизм	13
корчма	історизм	31
корчмар	історизм	162
котвиця	архаїзм	49
кошовий	історизм	16
красний	архаїзм	224
кримці	архаїзм	38
крівця	архаїзм	121
круль	історизм	39
ксьондз	архаїзм	18
кулуглі	історизм	104
куманець	історизм	10
кунтуш	історизм	188
купець	історизм	109
курінний	історизм	9
курінь	історизм	12
кухва	архаїзм	44

<i>Продовження Таблиці 2.1.</i>		
лада	архаїзм	247
лакуз	історизм	187
лицар	історизм	13
лицарство	історизм	27
літо	архаїзм	249
літопис	історизм	249
лук	історизм	28
льох	історизм	113
людолов	історизм	52
лядський	архаїзм	15
лях	архаїзм	7
магістрат	історизм	161
магнат	історизм	170
мажа	історизм	283
маршалек	історизм	212
мед	історизм	33
меч	історизм	214
мир	архаїзм	46
михайлик	історизм	9
міщанин	історизм	197
многий	архаїзм	280
молодая	архаїзм	15
моноксил	історизм	51
мур	історизм	98
мурза	історизм	32
мушкет	історизм	40
нагайка	історизм	28
наймит	історизм	15
невольник	архаїзм	10
недовірок	архаїзм	124
нехрист	архаїзм	114
низовий	історизм	31
німувати	архаїзм	114
новая	архаїзм	15
носатка	історизм	45
обозний	історизм	238
огненний	архаїзм	37
од	архаїзм	8
ойчизна	архаїзм	232
оковита	історизм	159
онуча	історизм	196
орда	історизм	13
ординець	історизм	20
осавул	історизм	16
оселедець	історизм	14
осіняти	архаїзм	111
ослушник	архаїзм	40

<i>Продовження Таблиці 2.1.</i>		
отаман	історизм	8
офіра	архаїзм	282
очіпок	історизм	234
падишах	історизм	60
палати	історизм	186
палац	історизм	122
палиця	історизм	166
паля	історизм	216
пан	історизм	8
пані	історизм	259
панна	архаїзм	278
панство	історизм	178
панський	історизм	14
панцир	історизм	232
паньматка	архаїзм	142
паша	історизм	81
пернач	історизм	54
писар	історизм	169
півкврти	архаїзм	17
підданець	архаїзм	275
підпанок	історизм	172
пістоль	архаїзм	10
плакальниця	історизм	64
пластун	історизм	52
плахта	історизм	210
побратим	історизм	24
полковник	історизм	211
полон	історизм	20
послуга	архаїзм	190
посполитий	історизм	177
правиця	архаїзм	54
притичина	архаїзм	123
пугу	історизм	150
пуд	історизм	115
пушкарня	історизм	166
реєстр	історизм	181
реєстровець	історизм	11
реєстровий	історизм	155
ремісник	історизм	198
рів	історизм	58
румовище	архаїзм	142
русич	архаїзм	28
русь	архаїзм	193
сагайдак	історизм	147
сажень	історизм	76
саламаха	історизм	51
самопал	історизм	169

<i>Продовження Таблиці 2.1.</i>		
сап'янець	історизм	99
свита	історизм	31
світлиця	архаїзм	100
святая	архаїзм	116
святеє	архаїзм	172
се	архаїзм	146
сераль	історизм	60
сизії	архаїзм	34
сириця	історизм	30
сіни	історизм	12
сірома	історизм	151
січа	архаїзм	38
січовик	історизм	7
скарбник	історизм	252
слобода	історизм	148
сотник	історизм	9
сотня	історизм	40
спагій	історизм	113
спис	історизм	201
староста	історизм	161
староство	історизм	170
старшина	історизм	169
стражник	історизм	38
стрій	архаїзм	11
стріла	історизм	59
султан	історизм	39
сурма	історизм	34
сурмити	історизм	51
таляр	історизм	30
тарпан	історизм	21
татарва	архаїзм	30
татарів	архаїзм	20
твердь	архаїзм	76
тисяча	історизм	40
тисячів	архаїзм	68
тисячник	історизм	116
тулумбас	історизм	168
турецькая	архаїзм	35
тьма	архаїзм	14
тятива	історизм	230
улус	історизм	143
універсал	історизм	191
фортеця	історизм	32
хан	історизм	32
характерник	історизм	152
хлоп	історизм	13
хоругва	історизм	39

<i>Продовження Таблиці 2.1.</i>		
хорунжий	історизм	13
хроніка	історизм	249
хурдига	архаїзм	119
хутчій	архаїзм	111
цех	історизм	198
чайка	історизм	39
чата	історизм	51
челядь	історизм	23
червінець	історизм	210
череве	архаїзм	30
чорна рада	історизм	165
чуб	історизм	12
чумак	історизм	283
шабля	історизм	8
шаровари	історизм	162
шати	архаїзм	278
шеляг	історизм	253
шинкар	історизм	161
шинкарка	історизм	234
шинок	історизм	34
шлик	історизм	269
шляхетський	історизм	15
шляхта	історизм	7
шляхтич	історизм	13
шолом	історизм	232
штандар	архаїзм	196
щерба	історизм	28
юзбаша	історизм	104
юрта	історизм	145
ядро	історизм	49
яничар	історизм	10
ясир	історизм	32
ясирник	історизм	10
ятаган	історизм	80

Таблиця 2.2.

Система одиниць-архаїзмів у романі Василя Шевчука «Побратими...»

Архаїзм	До якого різновиду належить	Сучасний відповідник
аз	власне лексичний	я
алкати	власне лексичний	бажати
альбо	лексико-фонетичний	або
арап	власне лексичний	африканець
барзе	власне лексичний	дуже
бидло	лексико-семантичний	худоба
бистрая	лексико-морфологічний	бистра

Продовження Таблиці 2.2.

бідні	лексико-морфологічний	бідні
біскуп	лексико-фонетичний	єпископ
бранка	власне лексичний	полонена
бусурман	власне лексичний	іновірець (відносно християн), особл. мусульманин
виднокіл	власне лексичний	горизонт
вікторія	власне лексичний	перемога
вольность	власне лексичний	свобода
вražий	лексико-фонетичний	ворожий
времня	власне лексичний	час
габа	власне лексичний	оторочка, покривало
герць	власне лексичний	бій
гила	власне лексичний	грижа
глас	лексико-фонетичний	голос
гостець	власне лексичний	ревматизм
гяур	власне лексичний	іновірець (відносно мусульман)
довбиш	власне лексичний	литаврист, ударник
душа	лексико-семантичний	особа у зазначенні к-сті осіб
єстем	лексико-морфологічний	є
здобичник	власне лексичний	розбійник
зрадець	лексико-словотвірний	зрадник
зріти	власне лексичний	бачити
іже	власне лексичний	інші
іскушати	лексико-словотвірний	спокушати
кам'яниця	власне лексичний	в'язниця
клір	власне лексичний	християнське духовенство
комонний	власне лексичний	вершник
конак	власне лексичний	двір
котвиця	власне лексичний	якір
красний	лексико-словотвірний	красивий
кримці	лексико-словотвірний	кримчани
крівця	лексико-словотвірний	кров
ксьондз	власне лексичний	католицький священник
кухва	власне лексичний	бочка
лада	власне лексичний	мила, люба
літо	лексико-семантичний	рік
лядський	власне лексичний	польський
лях	власне лексичний	поляк
мир	лексико-семантичний	світ
многий	власне лексичний	численні
молодая	лексико-морфологічний	молода
невольник	власне лексичний	полонений

недовірок	власне лексичний	відступник
<i>Продовження Таблиці 2.2.</i>		
нехрист	лексико-словотвірний	нехристиянин
німувати	власне лексичний	мовчати
новая	лексико-морфологічний	нова
огненний	лексико-фонетичний	вогненний
од	лексико-фонетичний	від
ойчизна	лексико-фонетичний	вітчизна
осіняти	власне лексичний	благословляти, освітляти
ослушник	власне лексичний	непокірний
офіра	власне лексичний	жертва
панна	власне лексичний	дівчина
паньматка	власне лексичний	господиня
півкварти	власне лексичний	півчверті
підданець	лексико-словотвірний	підданий
пістоль	лексико-словотвірний	пістолет
послуга	лексико-семантичний	служба
правиця	власне лексичний	права рука
притичина	власне лексичний	пригода
румовище	власне лексичний	руїна
русич	власне лексичний	(тут) українці
русь	власне лексичний	(тут) українці
світлиця	власне лексичний	кімната
святая	лексико-морфологічний	свята
святеє	лексико-морфологічний	святе
се	лексико-фонетичний	це
сизії	лексико-морфологічний	сизі
січа	власне лексичний	бій
стрій	власне лексичний	вбрання
татарва	лексико-морфологічний	татари
татарів	лексико-морфологічний	татар
твердь	власне лексичний	земля
тисячів	лексико-морфологічний	тисяч
турецькая	лексико-морфологічний	турецька
тьма	лексико-семантичний	безліч
хурдига	власне лексичний	в'язниця
хутчій	лексико-морфологічний	хутчіш
череве	власне лексичний	живіт
шати	власне лексичний	одяг (перев. святковий)
штандар	власне лексичний	прапір

Таблиця 2.3.

**Тематичні групи власне лексичних архаїзмів у романі Василя Шевчука
«Побратими...»**

Архаїзм	Його тематична група
аз	інше
алкати	інше
арап	національність, віросповідання
барзе	інше
бранка	ув'язнення
бусурман	національність, віросповідання
виднокіл	інше
вікторія	інше
вольність	інше
времня	інше
габа	інше
герць	опис бою
гила	хвороба
гостець	хвороба
гяур	національність, віросповідання
довбиш	інше
здобичник	інше
зріти	інше
іже	інше
кам'яниця	архітектура
клір	національність, віросповідання
комонний	інше
конак	архітектура
котвиця	інше
ксьондз	національність, віросповідання
кухва	інше
лада	інше
лядський	національність, віросповідання
лях	національність, віросповідання
многий	інше
невольник	ув'язнення
недовірок	національність, віросповідання
німувати	інше
осіняти	інше
ослушник	інше
офіра	інше
панна	інше
паньматка	інше
півкварти	інше
правиця	частина тіла
притичина	інше
румовище	архітектура
русич	національність, віросповідання
русь	національність, віросповідання

<i>Продовження Таблиці 2.3.</i>	
світлиця	архітектура
січа	опис бою
стрій	одяг
твердь	природа
хурдига	ув'язнення
черевко	частина тіла
шати	одяг
штандар	інше

Таблиця 2.4.

Тематичні групи історизмів у романі Василя Шевчука «Побратими...»

Історизм	Тематична група	Визначення
абордаж	військова справа	спосіб ведення морського бою
байдак	транспорт	великий човен для плавання річкою/морем
бандура	культура	струнний музичний інструмент
бей	суспільно-політичний устрій	дрібний феодал в Османській імперії
бекет	військова справа	різновид варти, сторожі
бійниця	архітектура	маленьке вікно/отвір для стрільби
бінбаша	суспільно-політичний устрій	начальник тисячі воїнів (турецька назва)
блазень	професія	придворний комедіант
брама	архітектура	ворота фортеці
братська школа	культура	освітній заклад, організований братством
бубон	культура	ударний музичний інструмент
буджак	етнонім	житель півдня історичного регіону Бесарабії
булава	суспільно-політичний устрій	(тут) знак влади гетьмана
бунчук	суспільно-політичний устрій	(тут) знак влади гетьмана
вал	архітектура	земляний насип навколо укріплення або поселення
вельможа	суспільно-політичний устрій	представник привілейованого стану, знаті
верста	одиниця вимірювання	старовинна одиниця довжини що дорівнює 1,06 км
верства	одиниця вимірювання	(тут) старовинна одиниця довжини що дорівнює 1,06 км
візир	суспільно-політичний устрій	(тут) вищий урядовий сановник в Османській імперії
волосьть	суспільно-політичний устрій	територіальна одиниця, підпорядкована єдиній владі

<i>Продовження Таблиці 2.4.</i>		
вольниця	суспільно-політичний устрій	втікачі з території Московії або Польщі, що здобували незалежність
воротило	архітектура	(тут) приладдя для відкривання брами
вугляр	професія	добувач або випалювач вугілля
гайдук	військова справа	придворний охоронець
гаківниця	зброя	вид рушниці
галера	транспорт	морське судно, де веслюють бранці
гард	військова справа	(тут) перегородка на річці, що може використовуватись для зупинки ворожих суден
гарем	суспільно-політичний устрій	(тут) жінки османського вельможі
гарем-кіяй	суспільно-політичний устрій	гаремний наглядач
гармата	зброя	вид артилерійської зброї
гармаш	військова справа	обслуговувач гармати
гармашук	військова справа	помічник гармаша
генеральний	суспільно-політичний устрій	представник вищої адміністрації
гетьман	суспільно-політичний устрій	начальник козацького війська, якому належать військово-адміністративна та судова влада
гетьманський	суспільно-політичний устрій	приналежний до гетьмана, зроблений гетьманом
городовий	суспільно-політичний устрій	(тут) козак, що проживав у місті
гусар	військова справа	вояк легкої кінноти
гусарин	військова справа	вояк легкої кінноти
гусла	культура	струнний інструмент
дамаський (про сталь)	зброя	узорчаста сталь високого гатунку
джура	військова справа	зброносець у козацтва, перев. у старшини
дідич	суспільно-політичний устрій	поміщик
домаха	зброя	виготовлена з дамаської сталі зброя
дукат	грошова одиниця	срібна/золота монета європейської держави
євнух	суспільно-політичний устрій	кастрований гаремний наглядач
єдваб	одяг, зовнішній вигляд	коштовна шовкова тканина
жовнір	суспільно-політичний устрій	солдат польської армії
жупан	одяг, зовнішній вигляд	верхній чоловічий одяг
забороло	архітектура	(тут) щити на мурах фортеці
замок	архітектура	укріплена будівля
запорожець	суспільно-політичний устрій	(тут) козак із Запорізької Січі
значок	військова справа	(тут) прапорець воїнської частини, призначений для розпізнавання
каїк	транспорт	різновид човна

<i>Продовження Таблиці 2.4.</i>		
кайдани	ув'язнення	залізні ланцюги для сковування бранців
канчук	зброя	ремінна нагайка
капи	архітектура	ворота
каторга	транспорт	(тут) морське судно, де веслюють бранці
каторжник	ув'язнення	полонений, переважно той, що знаходиться на каторзі
кварцяне військо	військова справа	польська королівська армія
келеп	зброя	ручна зброя у формі молота
кибитка	транспорт	критий візок кочівників
кирея	одяг, зовнішній вигляд	довгий верхній одяг з відлогою
китайка	одяг, зовнішній вигляд	синій шовк китайського походження
кіннота	військова справа	вершники війська
клейноди	суспільно-політичний устрій	знаки влади гетьмана та старшини
ключник	професія	той, хто зберігає ключі, іноді також розпоряджається ними
кобеняк	одяг, зовнішній вигляд	чоловічий довгий верхній одяг із сукна
кобза	культура	струнний інструмент
кобзар	професія	гравець на кобзі, виконавець пісень
козак	суспільно-політичний устрій	учасник самоврядних військових та територіальних громад на території т.зв.
козацтво	суспільно-політичний устрій	збірн. до «козак»
козацький	суспільно-політичний устрій	приналежний до козацтва
копа	одиниця вимірювання	одиниця лічби, що дорівнює 60
король	суспільно-політичний устрій	(тут) монарх у Речі Посполитій
корона	суспільно-політичний устрій	(тут) монархія у Речі Посполитій
коронний	суспільно-політичний устрій	(тут) той, що належить або підпорядковується польському королю
корчма	їжа та напої	заклад, де можна придбати алкоголь
корчмар	професія	господар корчми, який часто сам обслуговує відвідувачів
кошовий	суспільно-політичний устрій	отаман на Запорізькій Січі
круль	суспільно-політичний устрій	фонетичний варіант слова король
кулуглі	військова справа	турецька сторожа оборонних веж
куманець	посуд	керамічна фігурна посудина для алкоголю
кунтуш	одяг, зовнішній вигляд	верхній розпашний одяг
купець	суспільно-політичний устрій	власник торгового підприємства, торговець

<i>Продовження Таблиці 2.4.</i>		
курінний	суспільно-політичний устрій	приналежний до певного куреню; курінний отаман – ватажок окремого загону війська
курінь	архітектура	будівля, де жила певна кількість козаків
лакуз	професія	панський слуга
лицар	суспільно-політичний устрій	(тут) козак-запорожець, що має козацьку доблесть і є вправним у бою
лицарство	суспільно-політичний устрій	збірне до «лицар»
літопис	культура	виклад історичних подій за роками
лук	зброя	зброя для метання стріл
льох	ув'язнення	(тут) в'язниця, переважно підземна
людолов	ув'язнення	работорговець або той, хто збирає полон
магістрат	суспільно-політичний устрій	міський орган самоврядування
магнат	суспільно-політичний устрій	великий землевласник-феодал
маршалець	суспільно-політичний устрій	предводитель шляхти
мажа	транспорт	чумацький віз
мед	їжа та напої	(тут) легкий алкогольний напій з меду
меч	зброя	холодна зброя
михайлик	посуд	дерев'яний ковшик для споживання горілки
міщанин	суспільно-політичний устрій	житель міст – духовенство, ремісники, дрібні торговці
моноксил	транспорт	човен з одного стовбура
мур	архітектура	висока кам'яна чи цегляна стіна
мурза	суспільно-політичний устрій	татарський феодал
мушкет	зброя	вид вогнепальної зброї
нагайка	ув'язнення	вид батога, застосований проти невільників
наймит	суспільно-політичний устрій	найманий робітник, батрак
низовий	суспільно-політичний устрій	козацтво з низов'я Дніпра
носатка	посуд	вид посуду з довгим носиком
обозний	суспільно-політичний устрій	(тут) адміністративно-військова посада у Запорізькій Січі
оковита	їжа та напої	міцна горілка
онуча	одяг, зовнішній вигляд	шматок тканини, що слугує обмоткою на ноги
орда	суспільно-політичний устрій	об'єднання тюркських/монгольських кочівників
ординець	суспільно-політичний устрій	приналежний до орди
осавул	суспільно-політичний устрій	виборна службова посада
оселедець	одяг, зовнішній вигляд	(тут) зачіска козаків
отаман	суспільно-політичний устрій	ватажок козацького війська, виборний або призначений
очіпок	одяг, зовнішній вигляд	головний убір заміжньої жінки

<i>Продовження Таблиці 2.4.</i>		
падишах	суспільно-політичний устрій	монарх на Близькому та Середньому сході
палати	архітектура	просторі світлі кімнати
палац	архітектура	велика багата будівля, зразок витонченої та величної культури
палиця	суспільно-політичний устрій	(тут) знак влади осавула
паля	військова справа	вид смертної кари
пан	суспільно-політичний устрій	(тут) представник вищого суспільного стану
пані	суспільно-політичний устрій	(тут) представниця вищого суспільного стану
панство	суспільно-політичний устрій	(тут) сукупність представників вищого суспільного стану
панський	суспільно-політичний устрій	належний до панства
панцир	зброя	(тут) бойове спорядження для захисту від ударів
паша	суспільно-політичний устрій	високий військовий чин або цивільна посада в Османській імперії
пернач	суспільно-політичний устрій	знак влади полковника
писар	суспільно-політичний устрій	очільник гетьманської канцелярії
підпанок	суспільно-політичний устрій	(зневажл.) людина, яка прислужує панам
плакальниця	професія	жінка, що оплакує покійників на похоронах
пластун	військова справа	члени військових загонів, що ведуть розвідку за допомогою пересування по-пластунськи
плахта	одяг, зовнішній вигляд	полотнище, або ж жіночий одяг з двох полотнищ
побратим	військова справа	(тут) товариш у боях, а також один з козаків, що вступив у побратимство
полковник	військова справа	(тут) командир полку
полон	ув'язнення	(тут) група людей, загнана у неволю татарами
посполитий	суспільно-політичний устрій	належний до міщан або селянства у Речі Посполитій
пугу	військова справа	(тут) умовне козацьке привітання
пуд	одиниця вимірювання	міра ваги, що дорівнює близько 16,4 кг
пушкарня	військова справа	місце зберігання гармат
реєстр	суспільно-політичний устрій	(тут) список козаків на службі Речі Посполитій
реєстровець	суспільно-політичний устрій	козак, належний до реєстру
реєстровий	суспільно-політичний устрій	належний до реєстру
ремісник	суспільно-політичний устрій	клас людей, що заробляли на життя виготовленням кустарних виробів

<i>Продовження Таблиці 2.4.</i>		
рів	архітектура	канава, викопана навколо укріплення для його захисту
сагайдак	зброя	лук
сажень	одиниця вимірювання	одиниця довжини близько 2,1 м
саламаха	їжа та напої	рідка страва з борошна
самопал	зброя	вид рушниці, заряджуваної з дула
сап'янець	одяг, зовнішній вигляд	взуття з м'якої шкіри
свита	одяг, зовнішній вигляд	верхній довгополий одяг
сераль	архітектура	вид східного палацу
сириця	одяг, зовнішній вигляд	недублена оброблена жиром шкіра
сіни	архітектура	нежила частина між входом у будинок та житловими приміщеннями
сірома	суспільно-політичний устрій	(тут) найбільш бідна частина козаків
січовик	суспільно-політичний устрій	козак, що живе на Запорізькій Січі
скарбник	суспільно-політичний устрій	посада того, хто відає скарбницею
слобода	суспільно-політичний устрій	поселення, тимчасово звільнене від податей
сотник	військова справа	командир сотні
сотня	військова справа	військовий підрозділ зі ста людей
спагій	військова справа	вожки легкої кавалерії
спис	зброя	холодна зброя з довгого держака та наконечника
староста	суспільно-політичний устрій	(тут) керівник міського або сільського самоврядування
староство	суспільно-політичний устрій	окреме міське або сільське самоврядування
старшина	суспільно-політичний устрій	керівна верхівка козацтва
стражник	військова справа	озброєний охоронець укріплення
стріла	зброя	стрижень з гострим накінецьником для стрільби
султан	суспільно-політичний устрій	титул східного монарха
сурма	військова справа	сигнальний духовий інструмент
сурмити	військова справа	подавати сигнал за допомогою сурми
таляр	грошова одиниця	старовинна європейська срібна монета
тарпан	природа	дикий кінь
тисяча	військова справа	військовий загін із тисячі людей
тисячник	військова справа	командир тисячі
тулумбас	суспільно-політичний устрій	ударний інструмент для скликання на раду
тятива	зброя	ремінь або мотузка, частина лука
улус	суспільно-політичний устрій	стійбище кочівників
універсал	суспільно-політичний устрій	адміністративно-політичний акт гетьмана або короля
фортеця	архітектура	укріплена будівля
хан	суспільно-політичний устрій	монарх у країнах Сходу

<i>Продовження Таблиці 2.4.</i>		
характерник	культура	за повір'ями, козак, що має надприродні здібності
хлоп	суспільно-політичний устрій	селянин, кріпак
хоругва	військова справа	військовий підрозділ у Речі Посполитій
хорунжий	суспільно-політичний устрій	член генеральної старшини, інспектор війська та охоронець прапора
хроніка	культура	твір-запис історичних подій по роках
цех	суспільно-політичний устрій	організація ремісників
чайка	транспорт	козацький човен
чата	військова справа	вид засідки
челядь	професія	панська прислуга
червінець	грошова одиниця	золота іноземна монета
чорна рада	суспільно-політичний устрій	рада усіх верств козаків
чуб	одяг, зовнішній вигляд	типова козацька зачіска
чумак	професія	візник і торговець рибою, сіллю тощо
шабля	зброя	холодна зброя
шаровари	одяг, зовнішній вигляд	широкі штани
шеляг	грошова одиниця	найдрібніша монета у Речі Посполитій
шинкар	професія	власник шинка
шинкарка	професія	дружина власника шинка, яка часто працює у шинку
шинок	їжа та напої	заклад, де можна придбати алкоголь
шлик	одяг, зовнішній вигляд	конусоподібна шапка
шляхетський	суспільно-політичний устрій	належний до шляхти
шляхта	суспільно-політичний устрій	привілейований стан населення, польське дворянство
шляхтич	суспільно-політичний устрій	представник шляхти
шолом	зброя	броя для захисту голови від ударів, (тут) частина обладунків
щерба	їжа та напої	рідкий суп
юзбаша	військова справа	сотник в Османській імперії
юрта	архітектура	переносне житло кочівників
ядро	зброя	заряд для артилерійської зброї
яничар	військова справа	в Османській імперії військові загони з полонених та/або християн, що перейшли у мусульманство
ясир	ув'язнення	полон, взятий турками/татарами
ясирник	ув'язнення	той, хто бере полон (у турків/татар)
ятаган	зброя	кривої форми меч

Таблиця 2.5.

Реалії та загальноєвропейські історизми роману Василя Шевчука «Побратими...»

Історизм	Його територіальна поширеність
абордаж	загальний
байдак	реалія
бандура	реалія
бей	реалія
бекет	загальний
бійниця	загальний
бінбаша	реалія
блазень	загальний
брама	загальний
братська школа	реалія
бубон	загальний
буджак	реалія
булава	реалія
бунчук	реалія
вал	загальний
вельможа	загальний
верста	реалія
верства	реалія
візир	реалія
волость	реалія
вольниця	загальний
воротило	загальний
вугляр	загальний
гайдук	реалія
гаківниця	реалія
галера	загальний
гард	реалія
гарем	реалія
гарем-кіяй	реалія
гармата	загальний
гармаш	загальний
гармашук	загальний
генеральний	реалія
гетьман	реалія
гетьманський	реалія
городовий	реалія
гусар	реалія
гусарин	реалія
гусла	реалія
дамаський (про сталь)	загальний
джура	реалія
дідич	реалія
домаха	загальний
дукат	загальний

<i>Продовження Таблиці 2.5.</i>	
євнух	реалія
єдваб	реалія
жовнір	реалія
жупан	реалія
забороло	загальний
замок	загальний
запорожець	реалія
значок	загальний
каїк	реалія
кайдани	загальний
канчук	загальний
капи	реалія
каторга	загальний
каторжник	загальний
кварцяне військо	реалія
келеп	реалія
кибитка	реалія
кирея	реалія
китайка	реалія
кіннота	загальний
клейноди	реалія
ключник	загальний
кобеняк	реалія
кобза	реалія
кобзар	реалія
козак	реалія
козацтво	реалія
козацький	реалія
копа	реалія
король	загальний
корона	загальний
коронний	загальний
корчма	реалія
корчмар	реалія
кошовий	реалія
круль	реалія
кулуглі	реалія
куманець	реалія
кунтуш	реалія
купець	загальний
курінний	реалія
курінь	реалія
лакуза	загальний
лицар	загальний
лицарство	загальний
літопис	реалія
лук	загальний

<i>Продовження Таблиці 2.5.</i>	
льох	загальний
людолов	загальний
магістрат	загальний
магнат	загальний
маршалек	реалія
мажа	реалія
мед	реалія
меч	загальний
михайлик	реалія
міщанин	загальний
моноксил	реалія
мур	загальний
мурза	реалія
мушкет	загальний
нагайка	реалія
наймит	загальний
низовий	реалія
носатка	реалія
обозний	реалія
оковита	реалія
онуча	загальний
орда	реалія
ординець	реалія
осавул	реалія
оселедець	реалія
отаман	реалія
очіпок	реалія
падишах	реалія
палати	загальний
палац	загальний
палиця	загальний
паля	загальний
пан	реалія
пані	реалія
панство	реалія
панський	реалія
панцир	загальний
паша	реалія
пернач	реалія
писар	реалія
підпанок	реалія
плакальниця	загальний
пластун	реалія
плахта	реалія
побратим	реалія
полковник	загальний
полон	реалія

<i>Продовження Таблиці 2.5.</i>	
посполитий	реалія
пугу	реалія
пуд	загальний
пушкарня	загальний
реєстр	реалія
реєстровець	реалія
реєстровий	реалія
ремісник	загальний
рів	загальний
сагайдак	реалія
сажень	реалія
саламаха	реалія
самопал	загальний
сап'янець	реалія
свита	реалія
сераль	реалія
сириця	реалія
сіни	реалія
сірома	реалія
січовик	реалія
скарбник	загальний
слобода	реалія
сотник	реалія
сотня	реалія
спагій	реалія
спис	загальний
староста	реалія
староство	реалія
старшина	реалія
стражник	загальний
стріла	загальний
султан	реалія
сурма	реалія
сурмити	реалія
таляр	загальний
тарпан	реалія
тисяча	реалія
тисячник	реалія
тулумбас	реалія
тятива	загальний
улус	реалія
універсал	реалія
фортеця	загальний
хан	реалія
характерник	реалія
хлоп	реалія
хоругва	реалія

<i>Продовження Таблиці 2.5.</i>	
хорунжий	реалія
хроніка	загальний
цех	загальний
чайка	реалія
чата	загальний
челядь	реалія
червінець	реалія
чорна рада	реалія
чуб	реалія
чумак	реалія
шабля	загальний
шаровари	реалія
шеляг	реалія
шинкар	реалія
шинкарка	реалія
шинок	реалія
шлик	реалія
шляхетський	реалія
шляхта	реалія
шляхтич	реалія
шолом	загальний
щерба	реалія
юзбаша	реалія
юрта	реалія
ядро	загальний
яничар	реалія
ясир	реалія
ясирник	реалія
ятаган	реалія

Таблиця 2.6.

Система засобів перекладу застарілої лексики у романі Василя Шевчука

«Побратими...»

Застаріла одиниця оригіналі	в	Відповідна одиниця у перекладі	Засіб перекладу	Сторінка, де вперше згадано одиницю перекладу
абордаж		storm	лексична трансформація	20
аз		I	лексико-граматична трансформація	254
алкати		yearn	лексико-граматична трансформація	165

<i>Продовження Таблиці 2.6.</i>			
альбо (За кожну чарку випиту, за кожну пляшку альбо карафу)	For every chalice you drink, for every bottle or carafe	лексико-граматична трансформація	164
арап	Arab	лексико-граматична трансформація	54
байдак	boat	лексична трансформація	54
бандура	bandura	засіб перекладу реалій	75
барзе (« барзе рано-пораненьку»)	and early in the morn	лексико-граматична трансформація	46
бей	bey	засіб перекладу реалій	114
бекет	trap	лексична трансформація	148
бидло	like cattle	лексико-граматична трансформація	23
бистрая	fast	лексико-граматична трансформація	47
біднії («як то біднії невольники»)	twas the poor slaves	лексико-граматична трансформація	46
бійниця	embrasure	засіб перекладу реалій	69
бінбаша	binbashi	засіб перекладу реалій	124
біскуп	bishop	засіб перекладу реалій	254
блазень	buffoon	засіб перекладу реалій	44
брама	gate	лексична трансформація	40
бранка	slave	лексична трансформація	87
братська школа	the Brotherhood School	засіб перекладу реалій	39
бубон	drum	лексична трансформація	202
буджак	Budzhak	засіб перекладу реалій	32
булава	mace	засіб перекладу реалій	45
бунчук	bunchuk	засіб перекладу реалій	174
бусурман	Mussulman	засіб перекладу реалій	24
вал	embankment	лексична трансформація	40
вельможа	Majesty	засіб перекладу реалій	222
верста	mile	засіб перекладу реалій	35
верства	verst	засіб перекладу реалій	71
виднокіл	horizon	лексико-граматична трансформація	111
візир	vizier	засіб перекладу реалій	71
вікторія	victory	лексико-граматична трансформація	67
волость	Volost	засіб перекладу реалій	41
вольниця	temperament	лексична трансформація	46
вольність	freedom	лексико-граматична трансформація	166

<i>Продовження Таблиці 2.6.</i>			
воротило	winch	лексична трансформація	116
вражий	fiendish	лексико-граматична трансформація	94
времня (воєнне времня)	wartime	лексико-граматична трансформація	80
вугляр	coal-miner	засіб перекладу реалій	146
габа	blanket	лексична трансформація	105
гайдук	hayduk	засіб перекладу реалій	215
гаківниця	long rifle	лексико-граматична трансформація	236
галера	galley	засіб перекладу реалій	20
гард	gard	засіб перекладу реалій	64
гарем	harem	засіб перекладу реалій	87
гарем-кіяй	harem-kiyay	засіб перекладу реалій	71
гармата	cannon	засіб перекладу реалій	43
гармаш	cannoneer	засіб перекладу реалій	94
гармаш	gunner	засіб перекладу реалій	21
гармащук	apprentice	лексична трансформація	202
генеральний	general	засіб перекладу реалій	239
герць	duel	засіб перекладу реалій	28
гетьман	hetman	засіб перекладу реалій	21
гетьманський	hetman's	засіб перекладу реалій	35
гила	hernia	лексико-граматична трансформація	74
глас	voice	лексико-граматична трансформація	165
городовий	Town	засіб перекладу реалій	185
гостець	gout	лексико-граматична трансформація	106
гусар	hussar	засіб перекладу реалій	220
гусарин	hussar	засіб перекладу реалій	272
гусла	psaltery	засіб перекладу реалій	43
гяур	giaour	засіб перекладу реалій	67
дамаська	sabre	лексична трансформація	19
джура	orderly	лексична трансформація	29
дідич	landlord	засіб перекладу реалій	216
довбиш	drummer	лексико-граматична трансформація	174
домаха	sabre	лексична трансформація	30
дукат	ducat	засіб перекладу реалій	255
душа	each	лексична трансформація	68
євнух	eunuch	засіб перекладу реалій	44
єдваб	silk	лексична трансформація	110

<i>Продовження Таблиці 2.6.</i>			
естем	am	лексико-граматична трансформація	254
жовнір	soldier	лексична трансформація	19
жупан	zhupan	засіб перекладу реалій	43
забороло	bastion	засіб перекладу реалій	69
замок	fortress	засіб перекладу реалій	41
запорожець	a Zaporozhian Cossack	граматична трансформація	19
здобичник	plunderer	лексико-граматична трансформація	32
значки	emblems	лексична трансформація	52
зрадець	traitor	лексико-граматична трансформація	26
зріти	see	лексико-граматична трансформація	50
іже	ilk	лексико-граматична трансформація	157
іскушати	try	лексико-граматична трансформація	39
каїк	caique	засіб перекладу реалій	101
кайдани	chains	лексична трансформація	22
кам'яниця	the stone room	лексико-граматична трансформація	20
канчук	whip	лексична трансформація	217
капи	gate	лексична трансформація	67
каторга	galley	засіб перекладу реалій	47
каторжник	galley-slaves	лексико-граматична трансформація	64
кварцяне військо	Polish army	лексична трансформація	161
келеп	iron bar	лексична трансформація	27
келеп	kelep	засіб перекладу реалій	56
кибитка	tent	лексична трансформація	151
кирея	fur coat	лексико-граматична трансформація	250
китайка	nankeen	засіб перекладу реалій	238
кіннота	cavalry	засіб перекладу реалій	261
клейноди	flags	лексична трансформація	52
клір	clerics	засіб перекладу реалій	255
ключник	guard	лексична трансформація	90
кобеняк	cape	лексична трансформація	178
кобза	kobza	засіб перекладу реалій	19
кобзар	kobzar	засіб перекладу реалій	28
козак	cossack	засіб перекладу реалій	20
козацтво	the cossacks	засіб перекладу реалій	28

<i>Продовження Таблиці 2.6.</i>			
козацький	cossack	засіб перекладу реалій	21
комонний	on horseback	лексико-граматична трансформація	128
конак	konak	засіб перекладу реалій	122
копа	three score	лексико-граматична трансформація	70
король	the Polish king	граматична трансформація	176
корона	royal	засіб перекладу реалій	49
коронний	Crown	засіб перекладу реалій	25
корчма	tavern	засіб перекладу реалій	43
корчмар	tavern-keeper	засіб перекладу реалій	168
котвиця	anchor	лексико-граматична трансформація	61
кошовий	koshovy	засіб перекладу реалій	28
красний	beautiful	лексико-граматична трансформація	228
кримці	Crimeans	лексико-граматична трансформація	50
крівця	blood	лексико-граматична трансформація	130
круль	king	лексико-граматична трансформація	51
ксьондз	Catholic priest	лексико-граматична трансформація	30
кулуглі	kullukchu	засіб перекладу реалій	114
куманець	jug	лексична трансформація	22
кунтуш	kuntush	засіб перекладу реалій	194
купець	merchant	засіб перекладу реалій	119
курінний	kurin otaman	засіб перекладу реалій	21
курінь	kurin	засіб перекладу реалій	24
кухва	barrel	лексико-граматична трансформація	56
лада	love-goddess	лексико-граматична трансформація	251
лакей	lackey	засіб перекладу реалій	193
лицар	knight	засіб перекладу реалій	25
лицарство	knighthood	засіб перекладу реалій	39
літо	summer	засіб перекладу реалій	253
літопис («І хтось запише в хроніку або літопис»)	And someone would write in a chronicle	граматична трансформація	253
лук	bow	засіб перекладу реалій	69
льох	cellar	лексична трансформація	122

<i>Продовження Таблиці 2.6.</i>			
людолов	slave traders	лексико-граматична трансформація	64
лядський	Polish	лексико-граматична трансформація	27
лях	Liakh	засіб перекладу реалій	106
лях	the Pole	лексико-граматична трансформація	19
магістрат	town council	лексико-граматична трансформація	166
магнат	magnat	засіб перекладу реалій	175
мажа	cart	лексична трансформація	283
маршалек	marshal	засіб перекладу реалій	217
мед	mead	засіб перекладу реалій	45
меч	sabre	лексична трансформація	219
мир	peace	лексико-граматична трансформація	57
михайлик	wooden mug	лексико-граматична трансформація	21
міщани	city folk	засіб перекладу реалій	202
многії	long	лексико-граматична трансформація	281
молодая	a young maiden	лексико-граматична трансформація	27
моноксил	monoxyl	засіб перекладу реалій	63
мур	wall	лексична трансформація	109
мурза	Tatar prince	лексико-граматична трансформація	44
мушкет	musket	засіб перекладу реалій	52
нагайка	whip	лексична трансформація	40
наймит	hireling	засіб перекладу реалій	27
невольник	slave	лексико-граматична трансформація	22
недовірок	heathen	лексична трансформація	133
нехрист	heathen	лексична трансформація	124
низовий	Nyz	засіб перекладу реалій	43
німувати	to be silent	лексико-граматична трансформація	125
новая	new	лексико-граматична трансформація	27
носатка	nosatka	засіб перекладу реалій	56
обозний	quartermaster	засіб перекладу реалій	241
огненний	fiery	лексико-граматична трансформація	49
од	from	лексико-граматична трансформація	19

<i>Продовження Таблиці 2.6.</i>			
ойчизна	their homeland	граматична трансформація	235
оковита	horilka	лексична трансформація	165
онуча	foot cloths	лексико-граматична трансформація	201
орда	horde	засіб перекладу реалій	25
ординці	the horde	засіб перекладу реалій	33
осавул	osavul	засіб перекладу реалій	28
оселедець	forelock	лексична трансформація	26
осіняти	shadow	лексико-граматична трансформація	120
ослушник	man	лексична трансформація	51
отаман	otaman	засіб перекладу реалій	20
офіра	sacrifice	лексико-граматична трансформація	283
очіпок	hood	лексична трансформація	237
падишах	padishah	засіб перекладу реалій	71
палати	residence	лексична трансформація	191
палац	palace	засіб перекладу реалій	131
палиця	token	лексична трансформація	171
паля (на палі сидіти)	to be impaled	засіб перекладу реалій	221
пан	Polish nobleman	лексико-граматична трансформація	20
пані	lady	засіб перекладу реалій	262
панна	Young Lady	лексико-граматична трансформація	279
панство	gentry	засіб перекладу реалій	184
панський	their	граматична трансформація	26
панцир	plate armour	лексико-граматична трансформація	236
паньматка	mistress	засіб перекладу реалій	149
паша	pasha	засіб перекладу реалій	92
пернач	pernach	засіб перекладу реалій	65
писар	chancellor	засіб перекладу реалій	175
півкварти	half a quart	засіб перекладу реалій	29
підданець	subordinate	лексико-граматична трансформація	277
підпанок	lordling	засіб перекладу реалій	177
пістоль	pistol	засіб перекладу реалій	22
плакальниця	mourner	засіб перекладу реалій	75
пластун	scout	засіб перекладу реалій	63
плахта	flag	лексична трансформація	215
побратим	blood brothers	лексико-граматична трансформація	35

<i>Продовження Таблиці 2.6.</i>			
полковник	commander	лексична трансформація	216
полон	captives	лексична трансформація	32
послуга	service	лексико-граматична трансформація	195
посполитий	peasant	лексична трансформація	183
правиця	right hand	лексико-граматична трансформація	66
притичина («сталася притичина »)	happened	граматична трансформація	132
пугу	poohoo	засіб перекладу реалій	156
пуд	pood	засіб перекладу реалій	126
пушкарня	gunsmith's shop	лексико-граматична трансформація	172
реєстр	register	засіб перекладу реалій	187
реєстровець	Registered Cossack	граматична трансформація	23
реєстровий	Registered Cossack	граматична трансформація	161
ремісник	artisan	засіб перекладу реалій	203
рів	moat	засіб перекладу реалій	69
румовище	ruins	лексико-граматична трансформація	148
русичі	Ukrainian	лексична трансформація	40
русь	Rus	засіб перекладу реалій	199
сагайдак	quiver	засіб перекладу реалій	153
сажень	sagene	засіб перекладу реалій	88
саламаха	rye gruel	лексико-граматична трансформація	63
самопал	musket	засіб перекладу реалій	174
сап'янець	morocco-leather	лексико-граматична трансформація	110
свита	cloak	лексична трансформація	43
світлиця	cabin	лексична трансформація	110
святая	sacred	лексико-граматична трансформація	125
святеє	holy	лексико-граматична трансформація	177
се	this	лексико-граматична трансформація	152
сераль	seraglio	засіб перекладу реалій	71
сизії («ой да то ж то-то не сизії орли заклекотали»)	oh, 'twas not the cry of the eagles grey	лексико-граматична трансформація	46

<i>Продовження Таблиці 2.6.</i>			
сириця	the leather	лексична трансформація	42
сіни	front room	лексико-граматична трансформація	21
сірома	masses	лексична трансформація	157
січа	slaughter	лексико-граматична трансформація	50
січовик	the cossack	лексична трансформація	19
скарбник	treasurer	засіб перекладу реалій	255
слобода	hamlet	засіб перекладу реалій	154
сотник	сотnyk	засіб перекладу реалій	21
сотня	hundred	засіб перекладу реалій	52
спагій	spahi	засіб перекладу реалій	122
спис	spear	засіб перекладу реалій	207
староста	village head	лексико-граматична трансформація	166
староство	county	засіб перекладу реалій	175
старшина	elders	засіб перекладу реалій	174
стражник	guard	лексико-граматична трансформація	49
стрій	attire	лексико-граматична трансформація	23
стріла	arrow	засіб перекладу реалій	70
султан	Sultan	засіб перекладу реалій	50
сурма	trumpet	засіб перекладу реалій	45
сурмити	sound the trumpet	засіб перекладу реалій	63
таляр	thaler	засіб перекладу реалій	42
тарпан	wild horse	лексико-граматична трансформація	33
татарва	the Tatars	лексико-граматична трансформація	41
татарів	Tatars	лексико-граматична трансформація	33
твердь	firmament	засіб перекладу реалій	88
тисяча	thousand	засіб перекладу реалій	52
тисячів	thousand	лексико-граматична трансформація	80
тисячник	binbashi	лексична трансформація	126
тулумбас	kettle-drum	лексико-граматична трансформація	173
турецькая	Turkish	лексико-граматична трансформація	47
тьма	innumerable	лексико-граматична трансформація	26
тятива	bowstring	засіб перекладу реалій	233
улус	settlement	лексична трансформація	150
універсал	manifest	лексико-граматична трансформація	196

<i>Продовження Таблиці 2.6.</i>			
фортеця	fortress	засіб перекладу реалій	45
хан	Khan's	засіб перекладу реалій	44
характерник	sorcerer	лексична трансформація	157
хлоп	peasant	засіб перекладу реалій	25
хоругва	unit	лексична трансформація	51
хорунжий	standard bearer	лексико-граматична трансформація	25
хроніка	chronicle	засіб перекладу реалій	253
хурдига	dungeon	лексико-граматична трансформація	128
хутчій	hurry up	лексико-граматична трансформація	121
цех	guild	засіб перекладу реалій	203
чайка	chaika	засіб перекладу реалій	51
чата	sentry	лексична трансформація	63
челядь	servants	лексична трансформація	35
червінець	gold coin	лексико-граматична трансформація	215
черева («понаїдали черева»)	gorged themselves fat	лексична трансформація	42
чорна рада	secret meeting	лексична трансформація	170
чуб	forelock	лексична трансформація	24
чумак	chumak	засіб перекладу реалій	283
шабля	sabre	засіб перекладу реалій	19
шаровари	sharovary	засіб перекладу реалій	168
шати	outfit	лексична трансформація	279
шеляг	farthing	засіб перекладу реалій	256
шинкар	tavern-keeper	засіб перекладу реалій	167
шинкарка	tavern-keeper's wife	засіб перекладу реалій	237
шинок	tavern	засіб перекладу реалій	46
шлик	pointed hats	лексико-граматична трансформація	269
шляхетський	noble	лексична трансформація	27
шляхта	the Polish gentry	лексико-граматична трансформація	19
шляхтич	the aristocracy	лексична трансформація	25
шолом	helmet	засіб перекладу реалій	236
штандар	standard	засіб перекладу реалій	201
щерба	fish-broth	лексико-граматична трансформація	40
юзбаша	yuzbashi	засіб перекладу реалій	114
юрта	yurt	засіб перекладу реалій	152
ядро	cannon-ball	граматична трансформація	61
яничар	Janissary	засіб перекладу реалій	22

<i>Продовження Таблиці 2.6.</i>			
ясир	slaves	лексична трансформація	44
ясирники	Tatars	лексична трансформація	22
ятаган	yataghan	засіб перекладу реалій	90

Таблиця 2.7.

**Засоби перекладу реалій, використані щодо застарілої лексики у романі
Василя Шевчука «Побратими...»**

Застаріла одиниця в оригіналі	Відповідна одиниця у перекладі	Засіб перекладу
бандура	bandura	транслітерація
бей	bey	традиційний відповідник
бійниця	embrasure	традиційний відповідник
бінбаша	binbashi	традиційний відповідник
біскуп	bishop	традиційний відповідник
блазень	buffoon	традиційний відповідник
братська школа	the Brotherhood School	калька
буджак	Budzhak	транслітерація
булава	mace	традиційний відповідник
бунчук	bunchuk	транслітерація
бусурман	Mussulman	традиційний відповідник
вельможа	Majesty	традиційний відповідник
верста	mile	традиційний відповідник
верства	verst	транслітерація
візир	vizier	традиційний відповідник
волость	Volost	транслітерація
вугляр	coal-miner	калька
гайдук	hayduk	транслітерація
галера	galley	традиційний відповідник
гард	gard	транслітерація
гарем	harem	традиційний відповідник
гарем-кіяй	harem-kiyay	традиційний відповідник
гармата	cannon	традиційний відповідник
гармаш	cannoneer	традиційний відповідник
гармаш	gunner	традиційний відповідник
генеральний	general	традиційний відповідник
герць	duel	традиційний відповідник
гетьман	hetman	транслітерація
гетьманський	hetman's	транслітерація
городовий	Town	калька
гусар	hussar	традиційний відповідник
гусарин	hussar	традиційний відповідник
гусли	psaltery	традиційний відповідник

<i>Продовження Таблиці 2.7.</i>		
гяур	giaour	традиційний відповідник
дідич	landlord	традиційний відповідник
дукат	ducat	традиційний відповідник
євнух	eunuch	традиційний відповідник
жупан	zhupan	транслітерація
забороло	bastion	традиційний відповідник
замок	fortress	традиційний відповідник
каїк	caique	традиційний відповідник
каторга	galley	традиційний відповідник
келеп	kelep	транслітерація
китайка	nankeen	традиційний відповідник
кіннота	cavalry	традиційний відповідник
клір	clerics	традиційний відповідник
кобза	kobza	транслітерація
кобзар	kobzar	транслітерація
козак	cossack	транскрипція
козацтво	the cossacks	транскрипція
козацький	cossack	транскрипція
конак	konak	традиційний відповідник
корона	royal	традиційний відповідник
коронний	Crown	традиційний відповідник
корчма	tavern	традиційний відповідник
корчмар	tavern-keeper	калька
кошовий	koshovy	транслітерація
кулуглі	kullukchu	традиційний відповідник
кунтуш	kuntush	транслітерація
купець	merchant	традиційний відповідник
курінний (курінний отаман)	kurin otaman	транслітерація
курінь	kurin	транслітерація
лакуз	lackey	традиційний відповідник
лицар	knight	традиційний відповідник
лицарство	knighthood	традиційний відповідник
літо	summer	калька
лук	bow	традиційний відповідник
лях	Liakh	транслітерація
магнат	magnat	транслітерація
маршалек	marshal	традиційний відповідник
мед	mead	традиційний відповідник
міщани	city folk	калька
моноксил	monoxyl	транслітерація
мушкет	musket	традиційний відповідник
наймит	hireling	традиційний відповідник
низовий	Nyz	транслітерація
носатка	nosatka	транслітерація
обозний	quartermaster	традиційний відповідник

<i>Продовження Таблиці 2.7.</i>		
орда	horde	традиційний відповідник
ординці	the horde	традиційний відповідник
осавул	osavul	транслітерація
отаман	otaman	транслітерація
падишах	padishah	традиційний відповідник
палац	palace	традиційний відповідник
паля (на палі сидіти)	to be impaled	традиційний відповідник
пані	lady	традиційний відповідник
панство	gentry	традиційний відповідник
паньматка	mistress	традиційний відповідник
паша	pasha	традиційний відповідник
пернач	pernach	транслітерація
писар	chancellor	традиційний відповідник
півкврти	half a quart	калька
підпанок	lordling	традиційний відповідник
пістоль	pistol	традиційний відповідник
плакальниця	mourner	традиційний відповідник
пластун	scout	традиційний відповідник
пугу	poohoo	транскрипція
пуд	pood	транскрипція
реєстр	register	традиційний відповідник
ремісник	artisan	традиційний відповідник
рів	moat	традиційний відповідник
русь	Rus	транслітерація
сагайдак	quiver	традиційний відповідник
сажень	sagene	транскрипція
самопал	musket	традиційний відповідник
сераль	seraglio	традиційний відповідник
скарбник	treasurer	традиційний відповідник
слобода	hamlet	традиційний відповідник
сотник	sotnyk	транслітерація
сотня	hundred	калька
спагій	spahi	традиційний відповідник
спис	spear	традиційний відповідник
староство	county	традиційний відповідник
старшина	elders	калька
стріла	arrow	традиційний відповідник
султан	Sultan	традиційний відповідник
сурма	trumpet	традиційний відповідник
сурмити	sound the trumpet	традиційний відповідник
таляр	thaler	традиційний відповідник
твердь	firmament	калька
тисяча	thousand	калька
тятива	bowstring	традиційний відповідник
фортеця	fortress	традиційний відповідник
хан	Khan's	традиційний відповідник
хлоп	peasant	традиційний відповідник

Продовження Таблиці 2.7.

хроніка	chronicle	традиційний відповідник
цех	guild	традиційний відповідник
чайка	chaika	транслітерація
чумак	chumak	транслітерація
шабля	sabre	традиційний відповідник
шаровари	sharovary	транслітерація
шеляг	farthing	традиційний відповідник
шинкар	tavern-keeper	калька
шинкарка	tavern-keeper's wife	калька
шинок	tavern	традиційний відповідник
шолом	helmet	традиційний відповідник
штандар	standard	традиційний відповідник
юзбаша	yuzbashi	традиційний відповідник
юрта	yurt	традиційний відповідник
яничар	Janissary	традиційний відповідник
ятаган	yataghan	традиційний відповідник

Таблиця 2.8.

**Лексичні трансформації, використані щодо застарілої лексики у романі
Василя Шевчука «Побратими...»**

Застаріла одиниця в оригіналі	Відповідна одиниця у перекладі	Засіб перекладу
абордаж	storm	генералізація
байдак	boat	генералізація
бекет	trap	модуляція
брама	gate	генералізація
бранка	slave	генералізація
бубон	drum	модуляція
вал	embankment	модуляція
вольниця	temperament	модуляція
воротило	winch	генералізація
габа	blanket	генералізація
гармащук	apprentice	генералізація
дамаська	sabre	генералізація
джура	orderly	генералізація
домаха	sabre	генералізація
душа	each	модуляція
єдваб	silk	генералізація
жовнір	soldier	генералізація
значки	emblems	генералізація
кайдани	chains	генералізація

<i>Продовження Таблиці 2.8.</i>		
канчук	whip	генералізація
капи	gate	генералізація
кварцяне військо	Polish army	генералізація
келеп	iron bar	модуляція
кибитка	tent	генералізація
клейноди	flags	генералізація
ключник	guard	генералізація
кобеняк	cape	генералізація
куманець	jug	генералізація
льох	cellar	генералізація
мажа	cart	генералізація
меч	sabre	модуляція
мур	wall	генералізація
нагайка	whip	генералізація
недовірок	heathen	конкретизація
нехрист	heathen	конкретизація
оковита	horilka	генералізація
оселедець	forelock	генералізація
ослушник	man	генералізація
очіпок	hood	генералізація
палати	residence	генералізація
палиця	token	генералізація
плахта	flag	модуляція
полковник	commander	генералізація
полон	captives	генералізація
посполитий	peasant	генералізація
русичі	Ukrainians	модуляція
свита	cloak	генералізація
світлиця	cabin	генералізація
сириця	the leather	генералізація
сірома	masses	генералізація
січовик	the cossack	генералізація
тисячник	binbashi	конкретизація
улус	settlement	генералізація
характерник	sorcerer	генералізація
хоругва	unit	генералізація
чата	sentry	генералізація
челядь	servants	генералізація
черева («понаїдали черева»)	gorged themselves fat	генералізація
чорна рада	secret meeting	модуляція
чуб	forelock	генералізація

<i>Продовження Таблиці 2.8.</i>		
шати	outfit	генералізація
шляхетський	noble	генералізація
шляхтич	the aristocracy	генералізація
ясир	slaves	генералізація

Таблиця 2.9.

Граматичні трансформації, використані щодо застарілої лексики у романі Василя Шевчука «Побратими...»

Застаріла одиниця в оригіналі	Відповідна одиниця у перекладі	Засіб перекладу
запорожець	a Zaporozhian Cossack	додавання
король	the Polish king	додавання
літопис («І хтось запише в хроніку або літопис»)	And someone would write in a chronicle	вилучення
ойчизна	their homeland	додавання
панський	their	вилучення
притичина («сталася притичина»)	happened	вилучення
реєстровець	Registered Cossack	додавання
реєстровий	Registered Cossack	додавання
ядро	cannon-ball	додавання

Таблиця 2.10.

Лексико-граматичні трансформації, використані щодо застарілої лексики у романі Василя Шевчука «Побратими...»

Застаріла одиниця в оригіналі	Відповідна одиниця у перекладі	Засіб перекладу
аз	I	нейтралізація
алкати	yearn	компенсація
альбо (За кожну чарку випиту, за кожну пляшку альбо карафу)	For every chalice you drink, for every bottle or carafe	компенсація
арап	Arab	нейтралізація
барзе («барзе ранопораненьку»)	and early in the morn	компенсація

<i>Продовження Таблиці 2.10.</i>		
бидло	like cattle	експлікація
бистрая	fast	нейтралізація
біднії («як то біднії невольники»)	twas the poor slaves	компенсація
виднокіл	horizon	нейтралізація
вікторія	victory	нейтралізація
вольность	freedom	нейтралізація
вражий	fiendish	нейтралізація
времня (воєнне времня)	wartime	нейтралізація
гаківниця	long rifle	експлікація
гила	hernia	нейтралізація
глас	voice	нейтралізація
гостець	gout	компенсація
довбиш	drummer	нейтралізація
єстем	am	нейтралізація
здобичник	plunderer	нейтралізація
зрадець	traitor	нейтралізація
зріти	see	нейтралізація
іже	ilk	компенсація
іскушати	try	нейтралізація
кам'яниця	the stone room	експлікація
каторжник	galley-slaves	експлікація
кирея	fur coat	експлікація
комонний	on horseback	нейтралізація
копа	three score	експлікація
котвиця	anchor	нейтралізація
красний	beautiful	нейтралізація
кримці	Crimeans	нейтралізація
крівця	blood	нейтралізація
круль	king	нейтралізація
ксьондз	Catholic priest	експлікація
кухва	barrel	нейтралізація
лада	love-goddess	експлікація
людолов	slave traders	експлікація
лядський	Polish	нейтралізація
лях	the Pole	нейтралізація
магістрат	town council	експлікація
мир	peace	нейтралізація
михайлик	wooden mug	експлікація
многії	long	нейтралізація
молодая	a young maiden	компенсація
мурза	Tatar prince	експлікація
невольник	slave	нейтралізація
німувати	to be silent	нейтралізація

<i>Продовження Таблиці 2.10.</i>		
новая	new	нейтралізація
огненный	fiery	нейтралізація
од	from	нейтралізація
онуча	foot cloths	експлікація
осіняти	shadow	антонімічний переклад
офіра	sacrifice	нейтралізація
пан	Polish nobleman	експлікація
панна	Young Lady	експлікація
панцир	plate armour	експлікація
підданець	subordinate	нейтралізація
побратим	blood brothers	експлікація
послуга	service	нейтралізація
правиця	right hand	нейтралізація
пушкарня	gunsmith's shop	експлікація
румовище	ruins	нейтралізація
саламаха	rye gruel	експлікація
сап'янець	morocco-leather	експлікація
святая	sacred	компенсація
святеє	holy	нейтралізація
се	this	нейтралізація
сизії («ой да то ж то-то не сизії орли за-клекотали»)	oh, 'twas not the cry of the eagles grey	компенсація
сіни	front room	експлікація
січа	slaughter	нейтралізація
староста	village head	експлікація
стражник	guard	нейтралізація
стрій	attire	компенсація
тарпан	wild horse	експлікація
татарва	the Tatars	нейтралізація
татарів	Tatars	нейтралізація
тисячів	thousand	нейтралізація
тулумбас	kettle-drum	експлікація
турецькая	Turkish	нейтралізація
тьма	innumerable	нейтралізація
універсал	manifest	компенсація
хорунжий	standard bearer	експлікація
хурдига	dungeon	компенсація
хутчій	hurry up	нейтралізація
червінець	gold coin	експлікація
шлик	pointed hats	експлікація
шляхта	the Polish gentry	експлікація
щерба	fish-broth	експлікація

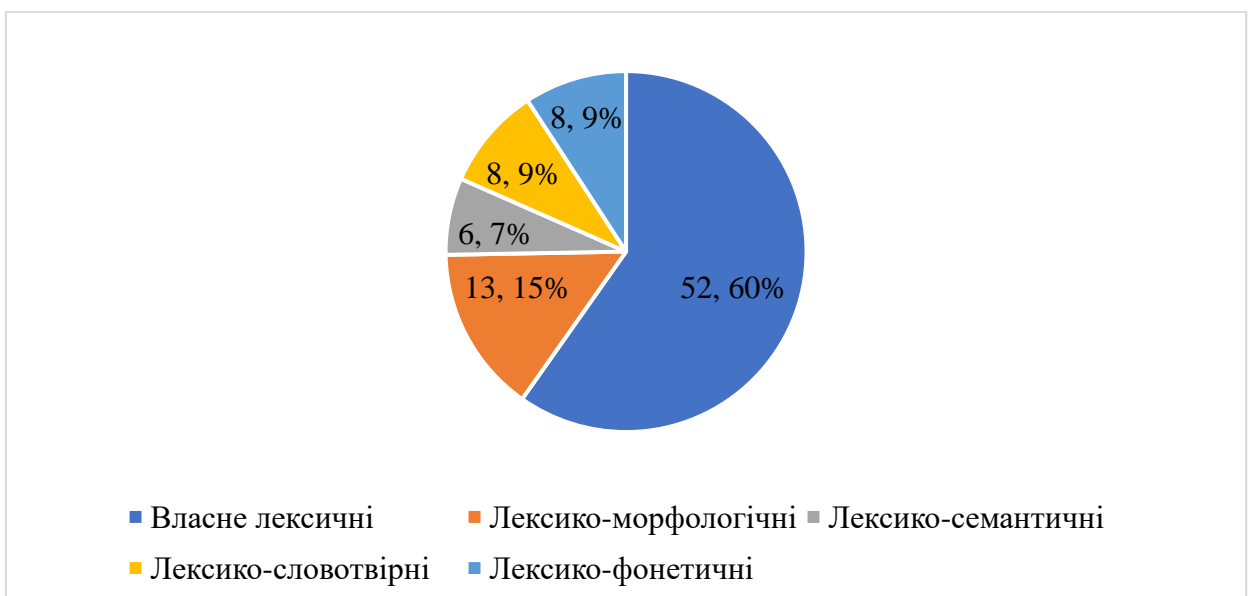
Додаток Б. Діаграми

Діаграми до розділу 2

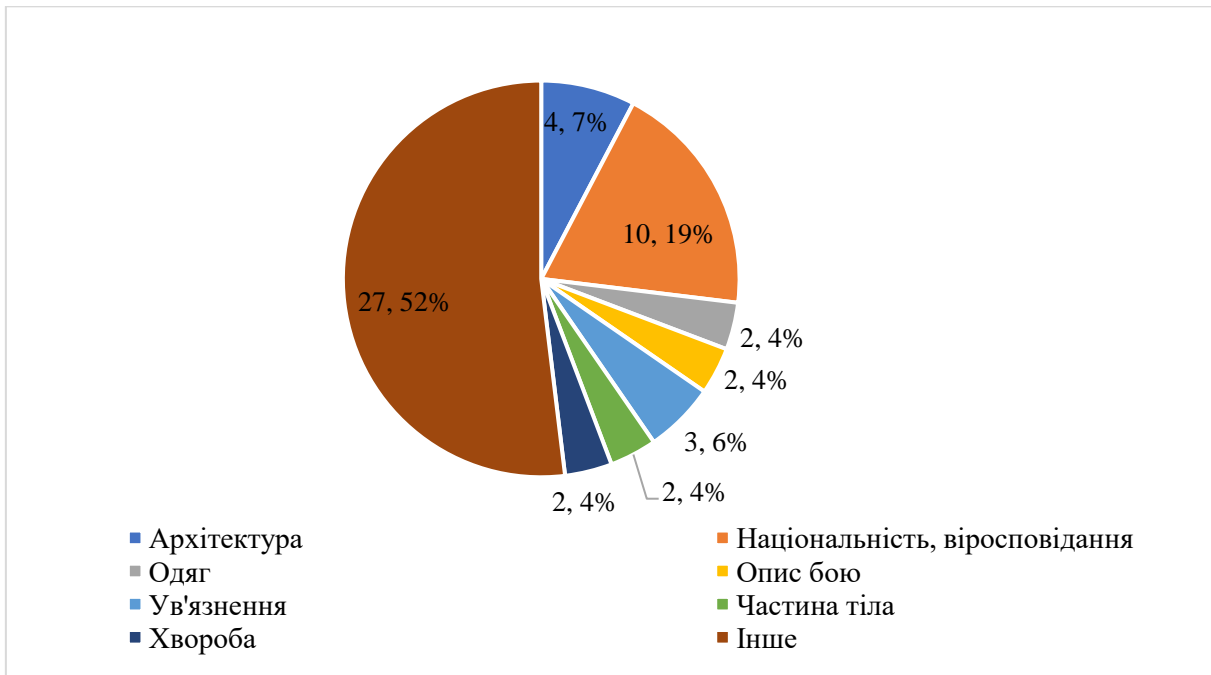
Діаграма 2.1.

Співвідношення архаїзмів та історизмів у системі одиниць застарілої лексики в романі Василя Шевчука «Побратими...»

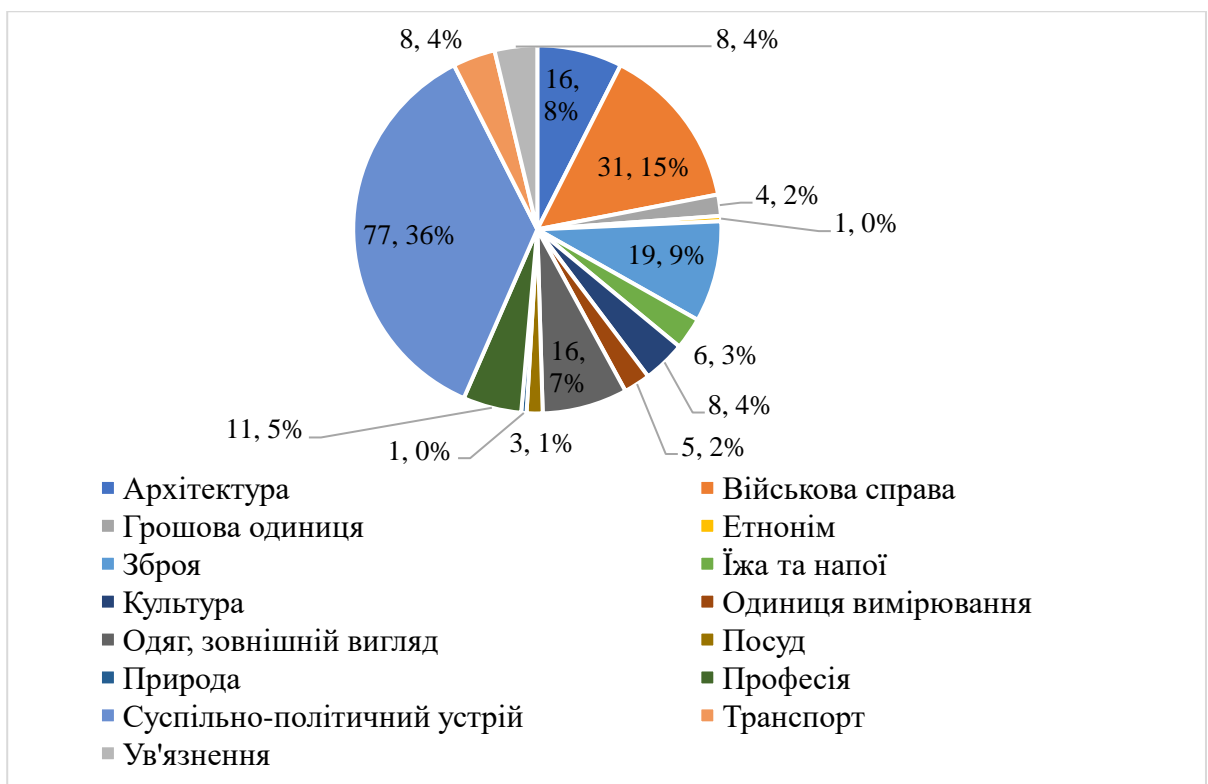
Діаграма 2.2.

Співвідношення різновидів архаїзмів в романі Василя Шевчука «Побратими...»

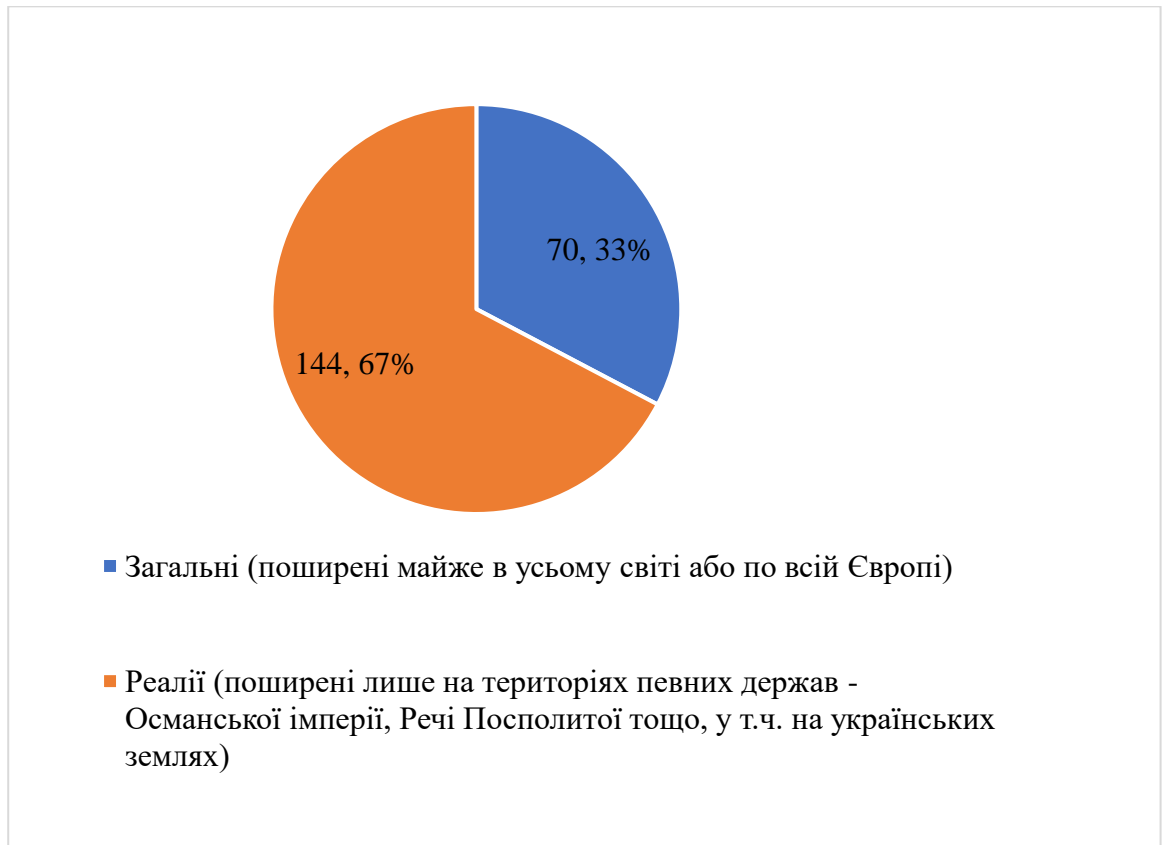
Діаграма 2.3.

Співвідношення власне лексичних архаїзмів різних тематичних груп в романі Василя Шевчука «Побратими...»

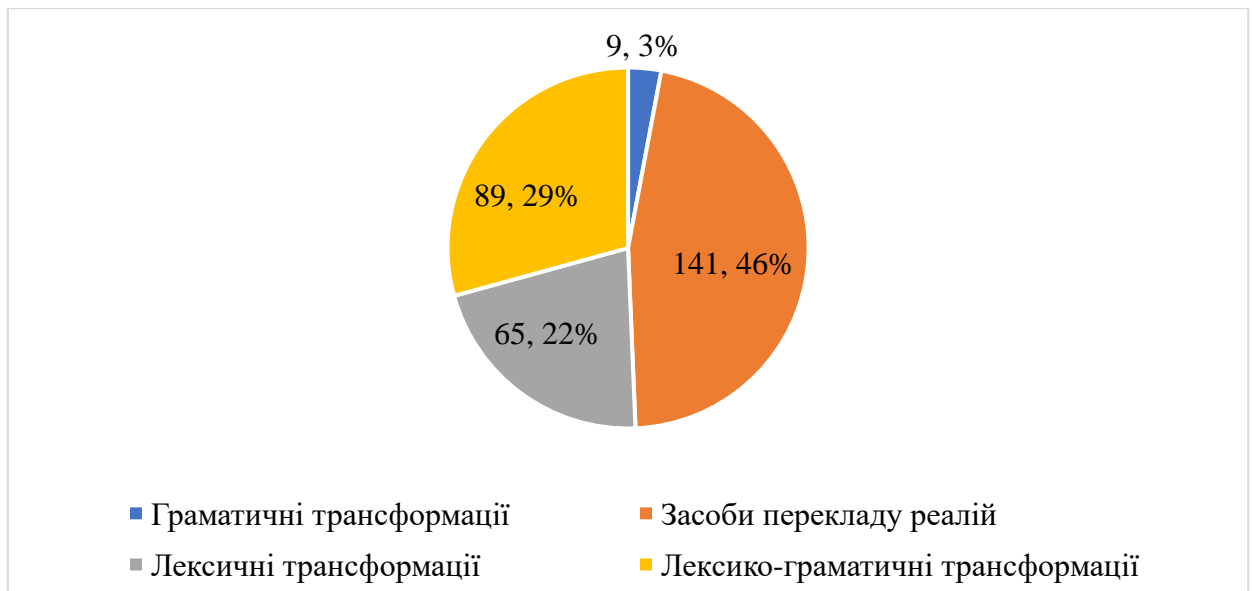
Діаграма 2.4.

Співвідношення історизмів різних тематичних груп в романі Василя Шевчука «Побратими...»

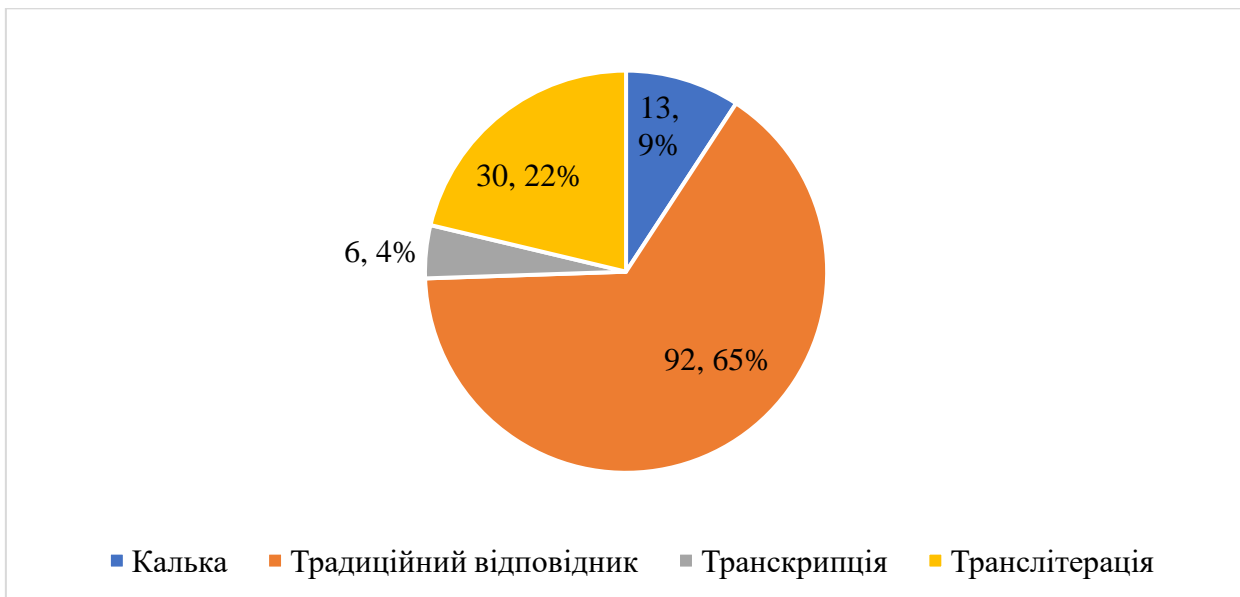
Діаграма 2.5.

Територіальні підгрупи історизмів в романі Василя Шевчука «Побратими...»

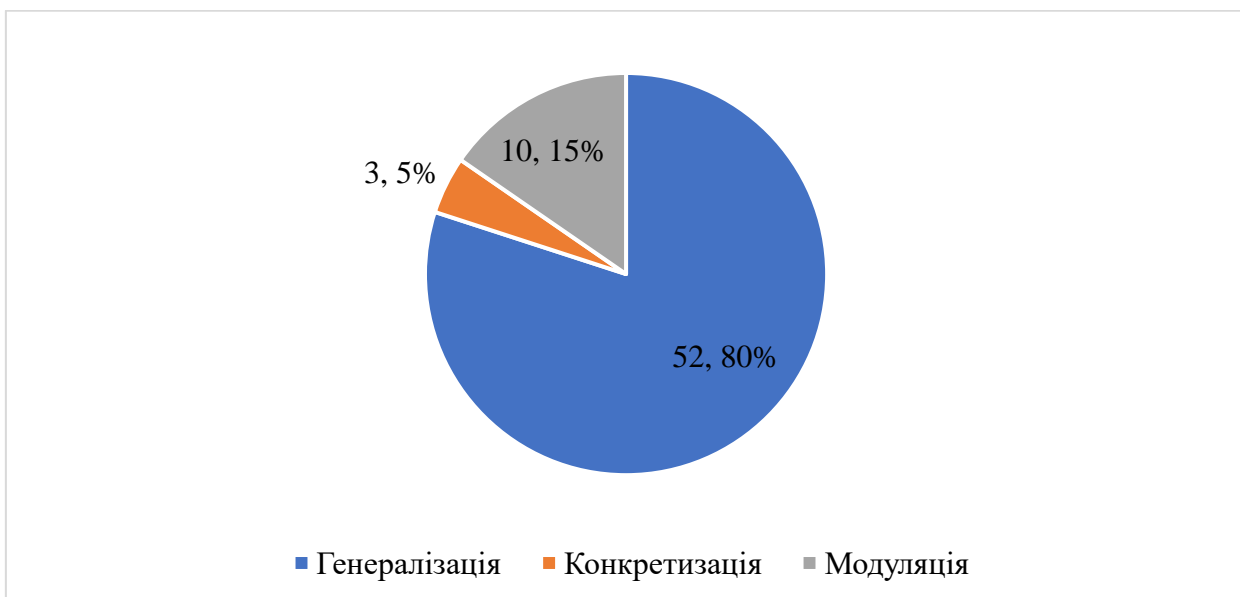
Діаграма 2.6.

Співвідношення засобів перекладу застарілих одиниць у перекладі роману Василя Шевчука «Побратими...» англійською мовою

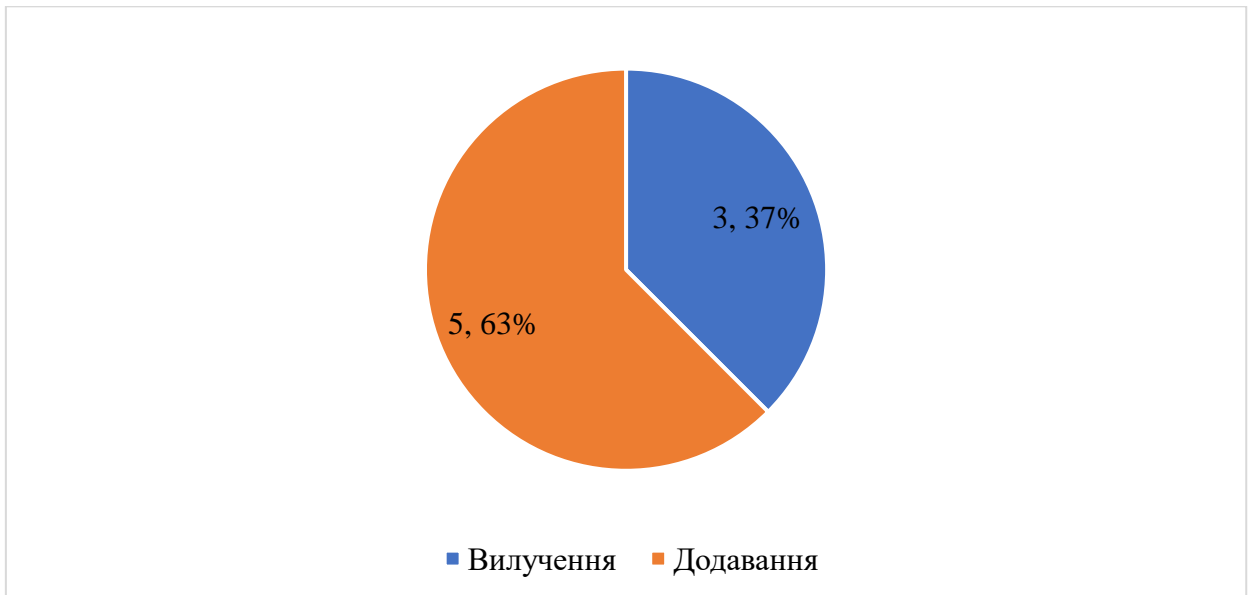
Діаграма 2.7.

Співвідношення засобів перекладу, характерних для реалій, у перекладі застарілих одиниць роману Василя Шевчука «Побратими...»

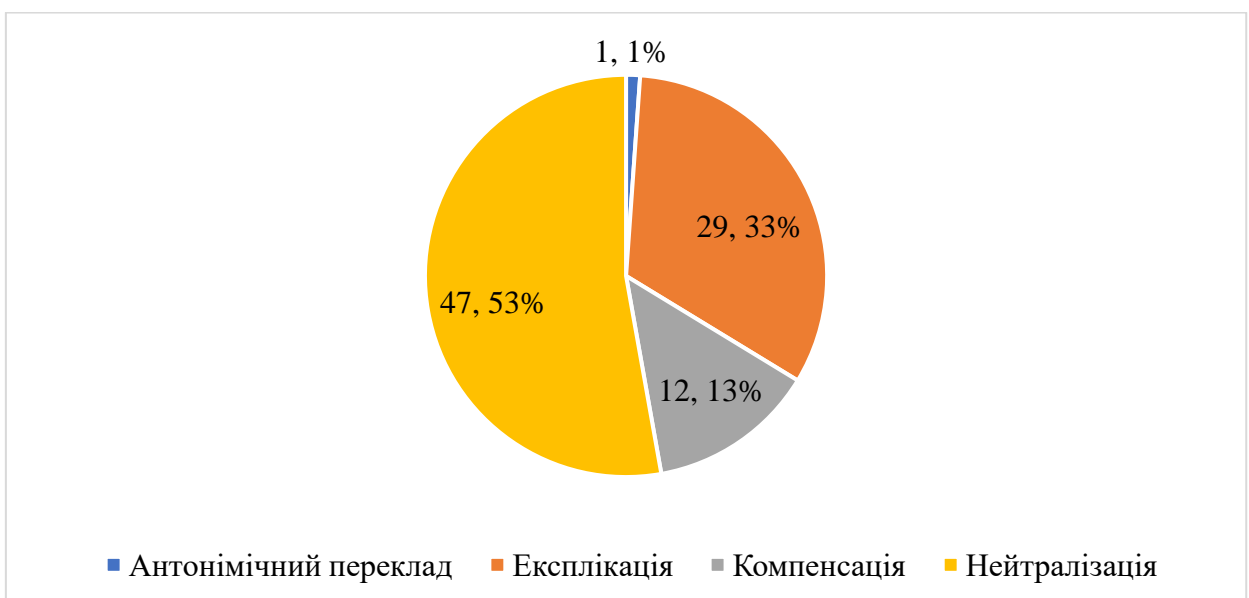
Діаграма 2.8.

Співвідношення лексичних трансформацій щодо застарілих одиниць у перекладі роману Василя Шевчука «Побратими...» англійською мовою

Діаграма 2.9.

Співвідношення граматичних перекладацьких трансформацій щодо застарілих одиниць у перекладі роману Василя Шевчука «Побратими...» англійською мовою

Діаграма 2.10.

Співвідношення лексико-граматичних трансформацій щодо застарілих одиниць у перекладі роману Василя Шевчука «Побратими...» англійською мовою

Додаток В. Рисунки

Рисунки до розділу 2

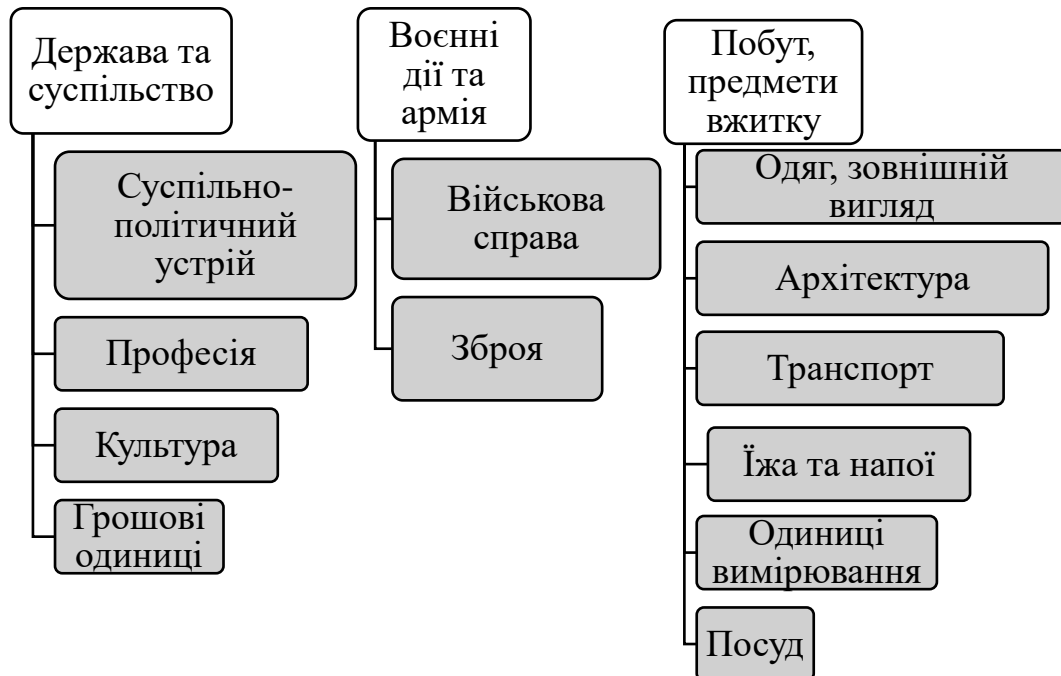

Рис. 2.1.

Тематичні групи та категорії історизмів в романі Василя Шевчука «По-братими...»